

Katedra slovenských dejín
Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Historia Scepusii II

Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918

Editori
Martin Homza a Stanisław A. Sroka

2016
Univerzita Komenského v Bratislave

Erbová pečať Provincie 16 spišských miest

Po návrate spišských miest v roku 1772 z poľského zálohu a počiatkovej eufórii bolo potrebné vyriešiť ich administratívne začlenenie do Uhorského kráľovstva. Ich postavenie bolo spočiatku nejasné. Správou reinkorporovaného územia bol poverený kráľovský administrátor Pavol Tiszta. Bývalé zálohované mestá si udržali volené orgány (richtára, mestskú radu, volenú obec) i spoločný súdny organ (panskú stolicu), kde okrem zástupcov samotných miest boli už prísediacimi aj administrátor a nominanti Spišskej stolice. Stolica mala prirodzenú snahu ich nekompaktné územné celky zaradiť do vlastnej správy. Zálohované mestá zaradené v Provincii 13 spišských miest (Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie, Spišské Vlachy, Ruskinovce, Tvarožná, Vrbov, Lubica, Spišská Belá, Poprad, Veľká, Spišská Sobota, Matejovce a Stráže pod Tatrami) sa však snažili svoj autonómny status samosprávy obnoviť. Podobné tendencie mali aj tri ďalšie bývalé zálohované mestá Podolíneec, Stará Lubovňa a Hniezdne, kedysi samostatné kráľovské mestá. Znamenalo by to pri nich nezávislosť od stoličnej administratívy. Podnikali preto potrebné kroky na kráľovskom dvore. V dôsledku toho, po preskúmaní situácie komisiou, panovníčka Mária Terézia reskriptom z 8. augusta 1774 obnovila Provinciu 13 spišských miest, stanovila jej organizáciu administratívy a súdnictva. V bode 21 svojho nariadenia pripomenula provincii pripraviť novú pečať namiesto pečate so znakom poľského kráľa Vladislava. O mesiac neskôr Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada svojím nariadením z 9. septembra 1774 priznala Provincii 13 spišských miest právo samosprávy regulované vlastným štatútom. Samospráva provincie i právo meča bolo ponechané grófovi a zástupcom jednotlivých miest. Zmena oproti predošlému stavu bola v tom, že gróf sa mal voliť iba každý tretí rok, nie každý rok a namiesto spišského práva sa v súdnictve malo používať už iba uhorské právo. Autonómia provincie bola obmedzená dozorom kráľovského administrátora. Hoci *de iure* bola obnovená iba Provincia 13 spišských miest, *de facto* mala provincia o tri mestá viac. Túto anomáliu odstránila Mária Terézia, keď vydala najskôr 21. októbra 1774 pre provinciu armáles a potom 5. júna 1778 svojím privilegiom oficiálne zriadila Provinciu 16 spišských miest. Začlenila k nej aj Podolíneec, Starú Lubovňu a Hniezdne. Potvrdila tiež doterajšie privilegia týchto miest, udelila provincii nový organizačný štatút a erbovú pečať.

Hneď na začiatku privilegia je pečať farebne vyobrazená a v texte neskôr aj opísaná. Kompozícia ilustrácie je nepochybne zaujímavá. Je vsadená do šedého víťazného oblúka, cez ktorý je prehodené modré rúcho, zlatom zdobené. Hlava oblúka je preložená červeno-zlatým kráľovským baldachýnom s uhorským štátnym znakom. Po stranách na modrom rúchu sú umiestnené znaky Dalmácie a Chorvátska. Stred kompozície vyplní obraz kolorovanej erbovej pečate. Tú tvorí barokový štít držaný po stranách gryfmi. Nad štítom sa vznáša zlatá otvorená listová koruna zdobená drahokamami. Štít je modro-červeno delený. V hornej, modrej polovici štítu tri strieborné končiare sú sprevádzané v rohoch zlatým slnkom a šesťhrotou zlatou hviezdou. Dolná, červená polovica štítu je preložená dvomi zvlnenými striebornými pásmi. V strede štítu je umiestnený neskorogotický zlatý štít obsahujúci čierne iniciály mien Jozefa II. a Márie Terézie. Kruhový opis pečate obsahuje majuskulný text: SIGILLUM SEDECIM OPPIDORUM SCEPUSIENSIVM. 1774. Pod pečaťou je umiestnená alegorická sediaca postava Spravodlivosti v bielom rúchu, s purpurovou látkou prehodenou cez nohy. Má previazané oči, v pravej ruke drží meč a v ľavej mapu Spiša s vyznačenými mestami provincie. Hlavné heraldické symboly v erbe provincie možno interpretovať nasledovne: tri končiare v štíte nepochybne symbolizujú Vysoké Tatry a dva zvlnené pásy obe hlavné spišské rieky, Hornád a Poprad, v blízkosti ktorých sú rozložené mestá provincie. Iniciálkami mien vladárov umiestnenými na čestnom mieste v štíte erbu spišské mestá zaiste vyjadrili vďačnosť Márii Terézii a jej synovi za ich priazeň. Zaujímavé je vročenie na pečati. Keďže samotné privilegium pochádza až z roku 1778, rok 1774 uvedený na pečati v privilegii odrážal zámer panovníčky rozšíriť pôvodnú provinciu o tri ďalšie mestá už o 4 roky skôr, keď pre provinciu vydala najskôr armáles. Je vlastne dôkazom začiatku procesu oficiálneho konštituovania Provincie 16 spišských miest.

František Žifčák

Historia Scepusii

Vol. II

BRATISLAVA • 2016 • KRAKÓW

Vydanie publikácie podporili:
Publikácia zostala wsparta przez:

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczypospolitej Polskiej
Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Spišské Podhradie
Ivan Trenčiansky

Pôvodcovia a vydavatelia ďakujú za morálnu podporu:
Wydawcy dziękują za moralne wsparcie następującym
instytucjom i organizacjom:

Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Spišské Podhradie
Evanjelická cirkev a.v. Kežmarok
Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie – Muzeum Narodowe w Krakowie
Štátny archív v Levoči
Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči
Spišský dejepisný spolok

Polsko-Słowacka Komisja Nauk Humanistycznych
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP
i Ministerstwa edukacji, nauki, badań naukowych i sportu SR

Katedra slovenských dejín Filozofickej Fakulty
Univerzity Komenského Bratislava

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków

Historia Scepusii

Vol. II

Dzieje Spisza II

Redakcja naukowa
Martin Homza i Stanisław A. Sroka

Slovensko-poľská komisia humanitných vied
Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
a Ministerstva vedy a vyššieho školstva PR

Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského Bratislava

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków

Historia Scephusii

Vol. II

Dejiny Spiša II

Editori

Martin Homza a Stanisław A. Sroka

Vydavatelja:

Katedra slovenských dejín FiF UK Bratislava
Gondova 2
814 99 Bratislava, Slovensko
e-mail: martin.homza@uniba.sk

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków
31-007 Kraków, Polska
ul. Gołębia 13
e-mail: stanislaw.sroka@uj.edu.pl

Editor slovenských textov: Martin Homza
Editor poľských textov: Stanisław A. Sroka

Vedeckí recenzenti:
Zuzana Lopatková a Jan Jacek Bruski

Jazykové spracovanie textov slovenskej strany:
Miriam Viršinská, Hana Košťaliková a Veronika Kucharská

Spracovanie cudzích jazykov:
Jana Balegová – latinský jazyk
Veronika Kucharská – nemecký jazyk
Stanislava Kuzmová – anglický jazyk
Diana Duchoňová – maďarský jazyk
Mateusz Gniazdowski – poľský jazyk

Mapy: Daniel Gurňák a Jozef Česla

Väzba a grafická úprava:
Matúš Brilla a Martin Homza

Sadzba:
Matúš Brilla

Realizácia:
Post Scriptum, s.r.o., Rajecká 36, 821 07 Bratislava, Slovak Republik
etc... Slovakia, s. r. o., Levočská 2, 080 01 Prešov, Slovak Republik

etc...

© Copyright Authors & Editors

ISBN 978-80-223-4210-0

OBSAH

ÚVOD

MARTIN HOMZA a STANISŁAW A. SROKA	
Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction	21/26/31/36
Redakčné a edičné poznámky	41

SPIŠ V ROKOCH 1526 – 1770 POMOHAČSKE OBDOBIE

IVAN MRVA (oponentúra: Stanisław A. Sroka)	
Politické dejiny Spiša v kontexte strednej Európy (1526 – 1711)	44
ZDZISŁAW NOGA (preklad: Martin Homza a oponentúra: Diana Duchoňová)	
Obchod a remeslo na Spiši v 16. – 18. storočí	272
MARTIN HOMZA (oponentúra: Stanisław A. Sroka)	
Vzdelanie a kultúrne pomery na Spiši v 16. – 18. storočí	298
DIANA DUCHOŇOVÁ a MICHAL DUCHOŇ (oponentúra: Jan Jacek Bruski)	
Spiš v rokoch 1711 až 1769	332
Hospodárske pomery	349
Osobnosti Spiša 1526 – 1770	365
Výber z použitej literatúry	394

SPIŠ V ROKOCH 1770 – 1849 NA CESTE KU KAPITALIZMU

FRANTIŠEK ŽIFČÁK (oponentúra: Artur Patek)	
Politické dejiny Spiša v kontexte strednej Európy	402
Politicko-administratívny vývoj na Spiši	406
Hospodárske pomery na Spiši	420
Demografický vývoj na Spiši	434
Náboženský život na Spiši	438
Vzdelanie a kultúrne pomery na Spiši	446
Osobnosti Spiša	459
Výber z použitej literatúry	469

SPIŠ V ROKOCH 1849 – 1918 V PREDVEČER PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

ARTUR PATEK (preklad a oponentúra: František Žifčák)	
Politické dejiny Spiša v kontexte strednej Európy	472
Politicko-administratívny vývoj Spiša	477
Demografický vývoj na Spiši	486
Náboženský život na Spiši	495

Hospodárske pomery na Spiši	499
Vzdelanie a kultúrne pomery na Spiši	512
Osobnosti Spiša	530
Výber z použitej literatúry	547

Z DEJÍN SPRÁVY SPIŠSKEJ STOLICE (ŽUPY) V ROKOCH 1526 – 1918

JANUSZ KURTYKA* (preklad: Peter Benka a oponentúra: Martin Homza a Miroslav Števík) Spišské starostovstvo v rokoch 1526 – 1769/1770	550
MARTIN KOSTELNÍK (oponentúra: Jan Jacek Bruski) Stolica 10 spišských kopijníkov v rokoch 1526 – 1803	593

CIRKEVNÉ DEJINY SPIŠA V ROKOCH 1526 – 1918

VLADIMÍR OLEJNÍK (oponentúra: Jan Jacek Bruski) Dejiny Spišského prepoštstva v rokoch 1526 – 1776	608
Dejiny Spišského biskupstva v rokoch 1776 – 1918	674
MONIKA BIZOŇOVÁ (oponentúra: Jan Jacek Bruski) K dejinám reformácie na Spiši	712
MONIKA BIZOŇOVÁ, VLADIMÍR OLEJNÍK a NAĎA LABANCOVÁ (oponentúra: Jan Jacek Bruski) Rehoľné komunity na Spiši	731

UMENIE SPIŠA V ROKOCH 1526 – 1918

ZUZANA ČOVANOVÁ JANOŠÍKOVÁ (oponentúra: Piotr Krasny) Renesančná a manieristická maľba na Spiši (k vybraným problémom renesančného umenia)	784
Renesančná architektúra a sochárstvo v 16. a prvej polovici 17. storočia na Spiši	814
KATARÍNA CHMELINOVÁ (oponentúra: Piotr Krasny) Niekoľko poznámok k barokovému umeniu Spiša v 17. a 18. storočí	838
KATARÍNA BEŇOVÁ (oponentúra: Piotr Krasny) Umenie 19. storočia na Spiši. Portrét a krajinomaľba spišských maliarov	876
MARTA HERUCOVÁ (oponentúra: Piotr Krasny) Sakrálne umenie 19. storočia na Spiši	917

MATERIÁLNA KULTÚRA SPIŠA V ROKOCH 1526 – 1918

MIROSLAV LACKO (oponentúra: Piotr Franaszek) Baníctvo a hutníctvo na Spiši v rokoch 1526 – 1918	958
--	-----

---

* † 10. apríl 2010

DODATKY

Zoznam spišských županov (1526 – 1918)	1008
Zoznam spišských podžupanov (1526 – 1918)	1013
Spišskí starostovia a ďalší úradníci menovaní poľským kráľom v 15. – 18. storočí	1014
Zoznam niektorých hlavných predstaviteľov Stolice 10 spišských kopijníkov (1526 – 1803)	1018
Náčrt zoznamu šľachtických rodov Spiša do 19. storočia	1020
Zoznam spišských prepoštov 1526 – 1776	1048
Zoznam spišských biskupov 1776 – 1918	1052
Evanjelickí superintendenti a biskupi (1614 – 1918)	1056
Zoznam prefektov piaristického kolégia v Podolínci v rokoch 1697 – 1738	1061
Zoznam predstaviteľov Spoločnosti Ježišovej (Societas Iesu) na Spiši	1062
Zoznam gvardiánov minoritských kláštorov na Spiši	1064
Zoznam priorov kamaldulského Kláštora svätého Antona v Lechnici (Červený kláštor)	1066
Reformácia a rekatolizácia na Spiši v tabuľke	1069
Zoznam skratiek	1078
Pôvod použitého obrazového materiálu	1080
Index	1110

SPIS TREŚCI

WSTĘP

MARTIN HOMZA a STANISŁAW A. SROKA Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction	21/26/31/36
Uwagi redakcyjne	41

SPISZ W LATACH 1526 – 1770. ORES PO BITWIE POD MOHACZEM

IVAN MRVA (recenzent: Stanisław A. Sroka) Polityczne dzieje Spisza w kontekście Europy Środkowej (1526 – 1711)	44
ZDZISŁAW NOGA (tłumaczenie: Martin Homza a recenzent: Diana Duchoňová) Stosunki gospodarcze na Spiszu w XVI – XVIII wieku	272
MARTIN HOMZA (recenzent: Stanisław A. Sroka) Edukacja oraz stosunki kulturalne na Spiszu w XVI – XVIII wieku	298
DIANA DUCHOŇOVÁ a MICHAL DUCHOŇ (recenzent: Jan Jacek Bruski) Spisz w latach 1711 – 1769	332
Stosunki gospodarcze na Spiszu	349
Wybitne postaci 1526 – 1770	365
Literatura – wybór	394

SPISZ W LATACH 1770 – 1849. NA DRODZE DO KAPITALIZMU

FRANTIŠEK ŽIFČÁK (recenzent: Artur Patek) Dzieje polityczne Spisza w kontekście Europy Środkowej	402
Rozwój polityczny i administracyjny Spisza	406
Stosunki gospodarcze na Spiszu	420
Rozwój demograficzny Spisza	434
Życie religijne na Spiszu	438
Edukacja oraz stosunki kulturalne na Spiszu	446
Wybitne postaci	459
Literatura – wybór	469

SPISZ W LATACH 1849 – 1918. W PRZEDEDNIU I WOJNY ŚWIATOWEJ

ARTUR PATEK (tłumaczenie a recenzent: František Žifčák) Dzieje polityczne Spisza w kontekście Europy Środkowej	472
Rozwój polityczny i administracyjny Spisza	477
Rozwój demograficzny Spisza	486
Życie religijne na Spiszu	495

Stosunki gospodarcze na Spiszu	499
Edukacja oraz stosunki kulturalne na Spiszu	512
Wybitne postaci	530
Literatura – wybór	547

Z DZIEJÓW ADMINISTRACJI ŻUPY SPISKIEJ W LATACH 1526 – 1918

JANUSZ KURTYKA* (tłumaczenie: Peter Benka i recenzent: Martin Homza i Miroslav Števík)	
Starostwo spiskie w latach 1526 – 1769/1770	550
MARTIN KOSTELNÍK (recenzent: Jan Jacek Bruski)	
Prowincja X Spiskich Kopijników w latach 1526 – 1803	593

DZIEJE KOŚCIOŁA NA SPISZU W LATACH 1526 – 1918

VLADIMÍR OLEJNÍK (recenzent: Jan Jacek Bruski)	
Historia Prepozytury spiskej w latach 1526 – 1776	608
Historia Biskupstwa spiskiego w latach 1776 – 1918	674
MONIKA BIZOŇOVÁ (recenzent: Jan Jacek Bruski)	
Historia reformacji na Spiszu	712
MONIKA BIZOŇOVÁ, VLADIMÍR OLEJNÍK, NAĎA LABANCOVÁ (recenzent: Jan Jacek Bruski)	
Wspólnoty zakonne na Spiszu	731

SZTUKA NA SPISZU W LATACH 1526 – 1918

ZUZANA ČOVANOVÁ JÁNOŠÍKOVÁ (recenzent: Piotr Krasny)	
Malarstwo renesansowe i manierystyczne na Spiszu (Wybrane problemy sztuki renesansu)	784
Architektura i rzeźba renesansowa na Spiszu w XVI wieku i w pierwszej połowie XVII wieku	814
KATARÍNA CHMELINOVÁ (recenzent: Piotr Krasny)	
Kilka uwag o sztuce baroku na Spiszu w XVII oraz XVIII wieku	838
KATARÍNA BEŇOVÁ (recenzent: Piotr Krasny)	
Sztuki plastyczne w XIX wieku na Spiszu. Portret i krajobraz malarzy spiskich	876
MARTA HERUCOVÁ (recenzent: Piotr Krasny)	
Sztuka religijna XIX wieku na Spiszu	917

KULTURA MATERIALNA SPISZA W LATACH 1526 – 1918

MIROSLAV LACKO (recenzent: Piotr Franaszek)	
Górnictwo i hutnictwo na Spiszu w latach 1526 – 1918	958

---

* † 10. kwiecień 2010

ANEKSY

Wykaz żupanów Spiskich 1526 – 1918	1008
Wykaz podżupanów Spiskich 1526 – 1918	1013
Starostowie Spiscy i inni urzędnicy mianowani przez króla polskiego w XV – XVIII wieku	1014
Wykaz niektórych głównych przedstawicieli prowincji X spiskich kopijników w latach 1526 – 1803	1018
Wykaz rodów szlacheckich na Spiszu do XIX wieku	1020
Wykaz prezpozytów spiskich w latach 1526 – 1776	1048
Wykaz biskupów spiskich w latach 1776 – 1918	1052
Superintendenci i biskupi protestanccy 1614 – 1918	1056
Wykaz prepozytów kolegium pijarów w podilińcu w latach 1697 – 1738	1061
Wykaz przedstawicieli towarzystwa jezuosowego (societas iesu) na Spiszu	1062
Wykaz gwardianów klasztorów Franciszkanów konwentualnych na spiszu	1064
Wykaz przeorów klasztoru kamedułów św. Antoniego w lechnicy (Czerwony Klasztor)	1066
Reformacja i kontrreformacja na spiszu (w tabelce)	1069
Wykaz skrótów	1078
Źródła materiału ilustracyjnego	1080
Indeks	1110

INHALT

EINLEITUNG

MARTIN HOMZA und STANISŁAW A. SROKA

Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction 21/26/31/36

Redaktionsbemerkungen 41

DIE ZIPS IN DEN JAHREN 1526 – 1770 ZEIT NACH MOHÁCS

IVAN MRVA (Opponentur: Stanisław A. Sroka)

Politische Geschichte der Zips im Kontext Mitteleuropas (1526 – 1711) 44

ZDZISŁAW NOGA (Übersetzung: Martin Homza und Opponentur: Diana Duchoňová)

Handel und Handwerk in der Zips im 16. – 18. Jahrhundert 272

MARTIN HOMZA (Opponentur: Stanisław A. Sroka)

Bildung und Kulturverhältnisse in der Zips im 16. – 18. Jahrhundert 298

DIANA DUCHOŇOVÁ und MICHAL DUCHOŇ (Opponentur: Jan Jacek Bruski)

Die Zips in den Jahren 1711 – 1769 332

Wirtschaftsverhältnisse 349

Persönlichkeiten der Zips 1526 – 1770 365

Auswahl der verwendeten Literatur 394

DIE ZIPS IN DEN JAHREN 1770 – 1849 AUF DEM WEG ZUM KAPITALISMUS

FRANTIŠEK ŽIFČÁK (Opponentur: Artur Patek)

Politische Geschichte der Zips im Kontext Mitteleuropas 402

Politisch-administrative Entwicklung der Zips 406

Wirtschaftsverhältnisse in der Zips 420

Demographische Entwicklung in der Zips 434

Konfessionelles Leben in der Zips 438

Bildung und Kulturverhältnisse in der Zips 446

Persönlichkeiten der Zips 459

Auswahl der verwendeten Literatur 469

DIE ZIPS IN DEN JAHREN 1849 – 1918 AM VORABEND DES ERSTEN WELTKRIEGS

ARTUR PATEK (Übersetzung und Opponentur: František Žifčák)

Politische Geschichte der Zips im Kontext Mitteleuropas 472

Politisch-administrative Entwicklung der Zips 477

Demographische Entwicklung in der Zips 486

Konfessionelles Leben in der Zips	495
Wirtschaftsverhältnisse in der Zips	499
Bildung und Kulturverhältnisse in der Zips	512
Persönlichkeiten der Zips	530
Auswahl der verwendeten Literatur	547

AUS DER VERWALTUNGSGESCHICHTE DES ZIPSER STUHLS (DER ZIPSER GESPANSCHAFT) IN DEN JAHREN 1526 – 1918

JANUSZ KURTYKA* (Übersetzung: Peter Benka und Opponentur: Martin Homza und Miroslav Števík)	
Die Zipser Starostei in den Jahren 1526 – 1769/1770	550
MARTIN KOSTELNÍK (Opponentur: Jan Jacek Bruski)	
Der Stuhl der 10 Zipser Lanzenträger in den Jahren 1526 – 1803	593

DIE KIRCHENGESCHICHTE DER ZIPS IN DEN JAHREN 1526 – 1918

VLADIMÍR OLEJNÍK (Opponentur: Jan Jacek Bruski)	
Geschichte der Zipser Propstei in den Jahren 1526 – 1776	608
Geschichte des Zipser Bistums in den Jahren 1776 – 1918	674
MONIKA BIZOŇOVÁ (Opponentur: Jan Jacek Bruski)	
Zur Reformationgeschichte in der Zips	712
MONIKA BIZOŇOVÁ, VLADIMÍR OLEJNÍK und NAĎA LABANCOVÁ (Opponentur: Jan Jacek Bruski)	
Ordensgemeinschaften in der Zips	731

DIE ZIPSER KUNST IN DEN JAHREN 1526 – 1918

ZUZANA ČOVANOVÁ JÁNOŠÍKOVÁ (Opponentur: Piotr Krasny)	
Malerei der Renaissance und des Manierismus in der Zips (Zu ausgewählten Problemen der Kunst der Renaissance)	784
Architektur und Bildhauerei der Renaissance im 16. und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in der Zips	814
KATARÍNA CHMELINOVÁ (Opponentur: Piotr Krasny)	
Einige Bemerkungen zur barocken Kunst der Zips im 17. und 18. Jahrhundert	838
KATARÍNA BEŇOVÁ (Opponentur: Piotr Krasny)	
Kunst des 19. Jahrhunderts in der Zips. Bildnis- und Landschaftsmalerei der Zipser Maler	876
MARTA HERUCOVÁ (Opponentur: Piotr Krasny)	
Sakralkunst des 19. Jahrhunderts in der Zips	917

---

* † 10. April 2010

DIE MATERIELLE KULTUR DER ZIPS IN DEN JAHREN 1526 – 1918

MIROSLAV LACKO (Opponentur: Piotr Franaszek)

Bergbau- und Hüttenwesen in der Zips in den Jahren 1526 – 1918 958

ANHÄNGE

Verzeichnis der Zipser Gespane (1526 – 1918)	1008
Verzeichnis der Zipser Vizegespane (1526 – 1819)	1013
Die im 15. – 18. Jahrhundert vom polnischen König bestellten Zipser Staroste und andere Beamter	1014
Verzeichnis einiger Hauptvertreter des Stuhls der 10 Zipser Lanzenträger in den Jahren 1526 – 1803	1018
Aufriss der Liste der Zipser Adelsgeschlechter bis 19. Jahrhundert	1020
Verzeichnis der Zipser Pröpste in den Jahren 1526 – 1776	1048
Verzeichnis der Zipser Bischöfe in den Jahren 1776 – 1918	1052
Evangelische Superintendenten und Bischöfe (1614 – 1918)	1056
Verzeichnis der Präfekten des piaristischen Kollegiums in Pudlein in den Jahren 1697 – 1738	1061
Verzeichnis der Vertreter der Gesellschaft Jesu (<i>Societas Iesu</i>) in der Zips	1062
Verzeichnis der Guardiane der Minoritenklöster in der Zips	1064
Verzeichnis der Prioren des Kamaldulenserklusters des hl. Antons in Lechnitz (Rotes Kloster)	1066
Reformation und Rekatholisierung in der Zips (Tabelle)	1069
Abkürzungsverzeichnis	1078
Quellen des verwendeten Bildmaterials	1080
Index	1110

CONTENTS

INTRODUCTION

MARTIN HOMZA and STANISŁAW A. SROKA	
Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction	21/26/31/36
Editorial Notes	41

SCEPUSIA IN YEARS 1526 – 1770 POST MOHÁCS PERIOD

IVAN MRVA (reviewed by Stanisław A. Sroka)	
The Political History of Scepusia within the Central European Context (1526 – 1711)	44
ZDZISŁAW NOGA (translated by Martin Homza and reviewed by Diana Duchoňová)	
The Trade and Craft in Scepusia from the 16 th to the 18 th century	272
MARTIN HOMZA (reviewed by Stanisław A. Sroka)	
The Education and Cultural Relations in Scepusia from the 16 th to the 18 th centuries	298
DIANA DUCHOŇOVÁ and MICHAL DUCHOŇ (reviewed by Jan Jacek Bruski)	
Scepusia between 1711 – 1769	332
The Economic Conditions	349
The Personalities of Scepusia 1526 – 1770	365
Selected Bibliography	394

SCEPUSIA IN YEARS 1770 – 1849 ON THE WAY TO CAPITALISM

FRANTIŠEK ŽIFČÁK (reviewed by Artur Patek)	
The Political History of Scepusia within the Central European Context	402
The Political-Administrative Development of Scepusia	406
The Economic Conditions in Scepusia	420
The Demographic Development of Scepusia	434
The Religious Life in Scepusia	438
The Education and Cultural Conditions in Scepusia	446
The Personalities of Scepusia	459
Selected Bibliography	469

SCEPUSIA IN YEARS 1849 – 1918 ON THE EVE OF WORLD WAR I

ARTUR PATEK (translated and reviewed by František Žifčák)	
The Political History of Scepusia within the Central European Context	472
The Political-Administrative Development of Scepusia	477
The Demographic Development of Scepusia	486
The Religious Life in Scepusia	495

The Economic Conditions in Scepusia	499
The Education and Cultural Conditions in Scepusia	512
The Personalities of Scepusia	530
Selected Bibliography	547

FROM THE HISTORY OF ADMINISTRATIVE OF THE COUNTY OF SCEPUSIA IN YEARS 1526 – 1918

JANUSZ KURTYKA* (translated by Peter Benka reviewed by Martin Homza a Miroslav Števík)	
The Scepusian Starostai in Years 1526 – 1769/1770	550
MARTIN KOSTELNÍK (reviewed by Jan Jacek Bruski)	
The County of Ten Scepusian Lance-bearers in Years 1526 – 1803	593

THE ECCLESIASTICAL HISTORY OF SCEPUSIA IN YEARS 1526 – 1918

VLADIMÍR OLEJNÍK (reviewed by Jan Jacek Bruski)	
The History of Scepusian Priory in 1526 – 1770	608
The History of Scepusian Bishopric in 1776 – 1918	674
MONIKA BIZOŇOVÁ (reviewed by Jan Jacek Bruski)	
On the History of Reformation in Scepusia	712
MONIKA BIZOŇOVÁ, VLADIMÍR OLEJNÍK and NAĎA LABANCOVÁ (reviewed by Jan Jacek Bruski)	
Monastic Communities na Scepusia	731

THE ART OF SCEPUSIA IN YEARS 1526 – 1918

ZUZANA ČOVANOVÁ JÁNOŠÍKOVÁ (reviewed by Piotr Krasny)	
Renaissance and Mannerist Painting in Scepusia (On Selected Issues of the Renaissance Art)	784
Renaissance Architecture and Sculpture in Scepusia the 16 th and the First Half of the 17 th Century	814
KATARÍNA CHMELINOVÁ (reviewed by Piotr Krasny)	
Some Remarks on the Baroque Art in Scepusia in the 17 th and 18 th centuries	838
KATARÍNA BEŇOVÁ (reviewed by Piotr Krasny)	
The Fine Arts in the 19 th Century Scepusia. Portrait and Landscape Painting of Scepusian Painters	876
MARTA HERUCOVÁ (reviewed by Piotr Krasny)	
The Sacral Art in the 19 th Century Scepusia	917

MATERIAL CULTURE OF SCEPUSIA IN YEARS 1526 – 1918

MIROSLAV LACKO (reviewed by Piotr Franaszek)	
Mining and Metallurgy in Scepusia in 1526 – 1918	958

---

* † April, 10th 2010

SUPPLEMENTS

List of Scepusian Counts in 1526 – 1918	1008
List of Scepusian Vice-counts in 1526 – 1918	1013
List of Scepusian Mayors (“starosta”) and others Office-holders Appointed by the Kings of Poland in 15 th – 18 th Century	1014
List of Some Main Representatives of the County of Ten Scepusian Lance-bearers in 1526 – 1803	1018
Brief List of Scepusian Noble Families until the 19 th Century	1020
List of Scepusian Provosts in 1526 – 1776	1048
List of Scepusian Bishops in 1776 – 1918	1052
List of Protestant Superintendents and Bishops 1614 – 1918	1056
List of provosts of Piarist Collegium in Podolinec between 1697 – 1738	1061
List of the Representatives of the Society of Jesus (<i>Societas Iesu</i>) in Scepusia	1062
List of Guardians of Conventual Franciscan Monasteries in Scepusia	1064
List of Priors of St. Antony’s Camaldolese Monastery in Lechnica (Červený kláštor)	1066
Reformation and Recatholisation in Scepusia in a Chart	1069
List of Abbreviations	1078
List of Pictures Credits	1080
Index	1110

Úvod

Úloha vypracovať dejiny Spiša sa dostala do Dohody medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Poľskej republiky o cezhraničnej spolupráci z roku 1994, teda pred 20 rokmi. Po prvých štyroch rokoch prešľapovania na mieste bola na jeseň roku 1998 konkretizovaná na stretnutí Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pri vtedajšom Ministerstve školstva Slovenskej republiky a Ministerstve vedy a vysokého školstva Poľskej republiky (ďalej SPKHV) v poľskom Tešíne (Cieszyn). Tu a na ďalších stretnutiach SPKHV sa definovali základné princípy, metódy i harmonogram ďalších prác, akými sa malo k určenému cieľu dospieť. Z tých najdôležitejších a do dnešného dňa platných spomeňme požiadavku na vysokú mieru vedeckosti textu, ale aj jeho prístupnosť pre bežných čitateľov a školy, ďalej objektivitu, ktorú majú okrem recenzentov textov zabezpečovať aj vzájomné a obojstranné oponentúry slovenských a poľských autorov.

Významným medzníkom v procese začatia prác nad dejinami Spiša sa stalo kreovanie *Slovensko-poľskej pracovnej skupiny pre dejiny Spiša delegovanej SPKHV na objednávku Slovensko-poľskej medzivládnej komisie pre cezhraničnú spoluprácu*. Zo slovenskej strany ju od počiatku až do dnešných dní vedie Martin Homza. Zastupuje Univerzitu Komenského v Bratislave. Z poľskej strany na jej čele stál na začiatku Ryszard Gładkiewicz z Vroclavskej univerzity, neskôr ho v tejto funkcii vystriedal Stanisław A. Sroka z Jagelovskej univerzity v Krakove. Praktickým začiatkom prác nad syntézou dejín Spiša sa stala medzinárodná konferencia *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*, ktorá sa konala v Levoči v roku 2002. Už o rok neskôr z tejto konferencie vyšiel vyše deväťsto stranový zborník rovnakého mena. Kniha získala v decembri 2005 čestnú cenu Henryka Wereszyckého a Waclawa Felczaka. Zborník sa stal východiskom pre ďalšie bádanie o dejinách Spiša a poslúžil aj ako pracovný materiál pre vypracovanie prvého dielu dejín Spiša, ktorý vyšiel pod názvom *Historia Scepusii : Dejiny Spiša do roku 1526* v slovenskom jazyku v roku 2009 a v poľskom o rok neskôr.

Predkladaný druhý diel syntézy dejín Spiša *Historia Scepusii : Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918* má ambíciu ponúknuť bežnému i náročnejšiemu čitateľovi dejiny pohraničného regiónu

bývalého Uhorského kráľovstva v rozmedzí uvedených dátumov. Ide o približne 400 rokov histórie, ktorá sa odohrávala zväčša na území jedinej historickej územno-správnej jednotky (*comitatus/stolica/župa*). Teoreticky nešlo o komplikované zadanie. Pocit však klame.

Dejiny Spiša, ako je známe, sú v mnohom ohľadom komplikovanejšie ako dejiny iných historických regiónov strednej Európy. Prispelo k tomu niekoľko závažných činiteľov. Predovšetkým historická Spišská stolica (*Comitatus Scepusiensis*) nie je, na rozdiel od iných stolíc bývalého Uhorského kráľovstva, vymedzená jasnými geografickými determinantami. Tvorilo ju poriečie troch významných riek Popradu, Hornádu a Hnilca, v niektorých obdobiach dokonca aj rieky Bodvy. Medzi dolinami týchto riek sa nachádza viacero horských celkov, ako sú napríklad Pieniny, Spišská Magura, Tatry, Kozie Chrbty, Levočské vrchy, či Volovské vrchy. V pravom slova zmysle nejde o dejiny jedného regiónu, ale akoby o dejiny niekoľkých prirodzených spádových oblastí.

Zložitému geografickému členeniu historického Spiša zodpovedalo tiež jeho neobvyklé zložené územno-správne členenie. Evanjelický farár Samuel Bredecky (Bredetzky) sa začiatkom 19. storočia vo svojom cestopise o ňom vyjadril asi v tom zmysle, že cudzinec by sa ho radšej ani nemal pokúšať pochopiť. V zásade ho však tvorili Veľká a Malá spišská stolica, Spišské starostovstvo, to jest 13 spišských miest s Ľubovnianskym hradným panstvom zálohovaných od roku 1412 v prospech Poľskej koruny, 11 spišských kráľovských miest a privilegované územie Spišského banského okruhu (*Terra montanorum*). K tomu ešte treba prirátať aj dve slobodné kráľovské mestá Levoču a Kežmarok s ich osobitným právnym statusom.

Ani obyvateľstvo tohto priestoru nebolo nikdy homogénne. V najsevernejšej, prevažne hornej časti Spiša prevažovalo najmä pastierske obyvateľstvo. V úrodnejšej Popradskej kotline a Hornádskom podolí zasa obyvateľstvo, ktoré sa zaoberalo poľnohospodárstvom. V doline rieky Hnilca sa žilo najmä z baníctva a spracovania kovov. V spišských mestách a mestečkách ďalej žili početní obchodníci a remeselníci. V banských mestách zasa banskí špecialisti, úradníci a najomní banskí robotníci. K uvedenému treba prirátať

lesných robotníkov, ktorí sa starali najmä o dostatok dreveného uhlia.

Tomuto spektru zodpovedalo tiež stavovské usporiadanie spišskej society. Pastieri na severe sa tešili v prevažnej miere osobnej slobode, alebo len minimálnemu pripútaniu k pôde. Podobne osobne slobodní boli aj nájomní robotníci žijúci v dedinách a mestečkách Spišského banského okruhu. K najväčším zemepánom Spiša oproti tomu patrilo len pár spišských rodov na čele s dedičnými spišskými županmi z rodu Turzovcov (Thurzo) a Čákiovcov (Csáky). Okrem toho sa na Spiši v rokoch 1526 – 1918 stretávame aj s vysokým počtom nízkej šľachty združenej najmä v Malej spišskej stolici (Stolica 10 spišských kopijníkov). V uvedenom období sme však aj svedkami početných nobilitácií, to jest uvedenia do šľachtického stavu jednotlivých spišských rodov, či už za ich vojenské, alebo profesionálne zásluhy.

Stavovský obraz Spiša ďalej dokresľuje osobne slobodné obyvateľstvo spišských miest a mestečiek, ktoré okrem remeselníkov združených v rôznych cechoch, bohatého patriciátu zaoberajúceho sa prevažne obchodom a vrstvy mestskej chudoby, tvorili aj početní vzdelanci. Tí pôsobili najmä ako pisári v jednotlivých mestách, alebo boli vo väčšom počte združení okolo slávnych spišských škôl. Význam škôl v Kežmarku, Levoči, Podolínci, či pri Spišskej kapitule bol nielen regionálny, ale často aj celokrajinský, či dokonca nadnárodný a medzištátny. Osobitné postavenie v tejto štruktúre mal vzdelaný klérus, ktorý zaoštarával každodennú starostlivosť o duše Spišiakov. Nápomocné v tomto nikdy nekončiacom diele boli tiež neobvykle početné, najmä v porovnaní s inými uhorskými stolicami, mníšske rády (jezuiti, fran-tiškáni, kamalduli, pavlíni, milosrdní bratia).

Naznačené sociálne a politické členenie Spiša v rokoch 1526 – 1918 komplikuje aj náboženská príslušnosť Spišiakov. Zo svetových náboženstiev sa na Spiši v uvedenom období stretávame s monoteistickými kresťanmi a židmi. Ku koncu 19. a začiatkom 20. storočia však už aj tu treba rátať s ateistami. Najmä v niektorých kruhoch vzdelancov, ale aj v radoch robotníkov. Mimoriadne zložitá sa tiež v uvedenom čase javí konfesiónálna príslušnosť Spišiakov. Po tom, ako väčšina obyvateľstva v priebehu 16. storočia konvertovala na protestantskú evanjelickú vieru augsburského vyznania, sme v priebehu nasledujúcich storočí svedkami jeho návratu ku katolicizmu. Podarilo sa to až do tej miery, že v polovici 19. storočia možno hovoriť na Spiši o rímskokatolíckej konfesii už ako o väčšinovej. Čo do počtu svojich prívržencov zaujali z konfesiónálneho hľadiska

tretie miesto gréckokatolíci. Okrem týchto troch hlavných kresťanských konfesii počas celého uvedeného obdobia pôsobili na Spiši aj kalvíni. Ich počet bol však minimálny.

Náboženské a konfesiónálne rozdelenie Spišiakov sa približne krylo s etnickým rozdelením Spiša. Najpočetnejší Slováci boli najmä katolíckmi a evanjelikmi. Časť slovenského obyvateľstva využívajúca práva valašskej kolonizácie vyznávala dokonca gréckokatolícky obrad. Gréckokatolíckmi v prevažnej miere však boli najmä Rusíni, obyvateľstvo s osobitým východoslovanským dialektom, ktoré sa až na výnimku Helcmanoviec (Hnilecká dolina) osídľovalo od 15. storočia najmä vo vyššie situovaných, horských polohách. Spišskí Nemci boli zväčša evanjelikmi. Ich etnická a náboženská exkluzivita však bola limitovaná počtom Slovákov v ich cirkevných zboroch. Určitá časť Nemcov naviazaná na viedenský dvor Habsburgovcov bola katolícka.

V sledovanom období však na Spiši tiež pôsobili Maďari alebo obyvateľstvo, ktoré sa z titulu svojej stavovskej exkluzivity za Maďarov hlásilo (napríklad šľachtici z Markušoviec – Mariášovci/Máriássy). Poliaci, ktorí v uvedenom období pôsobili na Spiši boli zväčša katolíckmi, z hľadiska sociálneho a politického statusu šlo zväčša o šľachticov. Z profesionálneho hľadiska boli najmä úradníkmi, kňazmi a vojakmi. Po zrušení poddanstva v roku 1848 prichádzalo z Galície na Spiš tiež veľa Poliakov či Rusínov/Ukrajincov. Židia sa na Spiši začali usádzať už v stredoveku. Ich zlaté obdobie však nastalo po tom, čo bola v roku 1772 Galícia ako nová korunná krajina Habsburgovcov pričlenená k Rakúsku. Miera ich slobôd a zrovnoprávnenia s ostatným obyvateľstvom vyvrcholila koncom 19. storočia. Osobitú kapitolu na Spiši tvoria Rómovia (Cigáni). Prvé zmienky o nich na Spiši pochádzajú už zo sklonku stredoveku, presnejšie z obdobia vlády Žigmunda Luxemburského. Práve od neho a práve na Spiši získali svoje slávne privilégium. Podobne ako iné národy Spiša i oni prešli v uvedenom období celou škálou historických peripetií.

Všetky zmienené faktory na Spiši vytvorili naozaj, v rámci strednej Európy i Európy vôbec, výnimočne komplikovanú sídelnú, politickú, cirkevnú, náboženskú a etnickú štruktúru. Spoločným menovateľom sa pre ňu, našťastie, stala hlboká úcta, vzájomná spolupráca a tolerancia všetkých jej entít.

Načrtnutá spoločenská štruktúra komplikuje bádanie predmetu, akým sú spišské dejiny. Takmer každá z jednotlivých spoločenských vrstiev spišskej society po sebe zanechala značné

množstvo písomnosti v rôznych jazykoch (najmä latinsky, nemecky, slovensky, maďarsky i poľsky) a rôzneho charakteru. Ako to už býva, ide zväčša o právne texty (privilegiá, štatúty, zmluvy, obežníky, testamenty, súdne výpovede, prisahy, etc.). Nechýbajú však ani rôzne opisy dôležitých historických udalostí, pamäte, či kroniky. Z hľadiska kultúrnych dejín potom nemožno opomenúť ani rôzne literárne, hudobné a iné umelecké pamiatky (neopakovateľné je spišské maliarske, sochárske, či architektonické umenie a spišská hudba). Vzdelanostné centrá Spiša svojim prepojením na popredné univerzity v Európe tiež oplývali bohatstvom vedeckých publikácií.

Miera spracovania a sprístupnenia týchto písomností, až na výnimky ako sú pracoviská Štátny archív v Levoči, či Archiwum i Zbiór Rękopisów (Biblioteka Książąt Czartoryskich Muzeum Narodowe v Krakove) býva zväčša limitovaná. Výskumu danej témy ďalej nepomáha ani relatívne vysoký rozptyl zachovaného archívneho materiálu na viacerých miestach, v niekoľkých štátoch.

Historické bádanie nezjednodušuje ani fascinácia Spišiakov ich vlastnou minulosťou. Len počas prác nad dejinami v posledných rokoch bolo totiž objavených niekoľko nových spišských kroník, či už šlo o kroniky konfesijné zamerané ako je *Kronika spišských jezuitov*, alebo rodinných, ako je *Szentmiklóssihó kronika* zo Spišskej Novej Vsi. Niektoré z nich už boli čiastočne publikované, iné ešte len čakajú na svoje spracovanie. Celkovo však možno konštatovať, že odborníkov na jednotlivé témy, ktoré bolo potrebné spracovať, je stále menej a menej. Inak povedané, množstvo a charakter existujúceho pramenného materiálu stále objektívne prevyšuje možnosti i najlepšie zámery súčasnej vedy. Nie jedného tímu.

Všetky uvedené dôvody prispeli k tomu, že cieľ, ktorým bolo podať komplexné, ucelené a syntetizujúce dejiny Spiša v sledovanom období bol pri maximálnom nasadení autorského kolektívu naplnený len z časti. Okrem syntetizujúcich vstupných troch kapitol Ivana Mrvu, Františka Žifčáka a Artura Pátka, sme preto pristúpili k spracovaniu parciálnych častí dejín Spiša v niekoľkých viac analytických častiach. V niektorých prípadoch ako sú dejiny materiálnej kultúry Spiša, dejiny umenia, či dejiny Spišského prepoštvania (biskupstva), reformácie a rekatolizácie, či dejín Malej Spišskej stolice alebo Spišského starostovstva, sme boli v podaní celostnejšieho obrazu na základe nových výskumov viac úspešní a naše štúdie, veríme, v mnohom poslúžia ako východiskové pri ďalšom spracovaní danej problematiky. V iných prípadoch sme zväčša z vyššie

pomenovaných dôvodov museli postupovať skôr metódou sondy. Namiesto komplexných obrazov niektorých tém zo spišských dejín sa tak pred čitateľa dostávajú časti mozaiky, ktoré sa v budúcom procese vedeckého bádania a ďalšieho overovania zlejú do mnohofarebného a komplexného celku. Nateraz však majú tieto sondy hodnotu východiskových výskumov, vďaka ktorým na svetlo sveta prišli niektoré zo základných, do budúcnosti veríme, že v mnohom ohľade aj fundamentálnych téz. Veríme, že tieto ďalej poslúžia ako odrazové mostíky v procese poznávania spoločného kultúrneho dedičstva Spiša, ako neopakovateľného geopolitického priestoru, na ktorý si právom robia nároky nielen dnešní Slováci, ale Nemci, Maďari, či tiež Poliaci a iní.

Napriek všetkému vynaloženému úsiliu sa nám nepodarilo do knihy *Historia Scepusii*, vol. 2. vložiť všetky témy, ktoré sme chceli. Hlavným dôvodom je rozsah predkladanej knihy, ktorý už aj tak prekročil aj tie najsmelšie predpoklady. Z tohto dôvodu sme napríklad museli do tretieho dielu dejín Spiša preložiť pomerne dôležitú časť, ktorá sa venuje dejinám jednotlivých historických národov Spiša. Podobne sme museli do ďalšieho dielu posunúť aj dejiny spišskej historiografie. V rámci kultúrnych dejín Spiša sme sa z objektívnych dôvodov nedostali k hlbšiemu spracovaniu dejín spišskej hudby, ktorá patrila nepochybne k najdôležitejším a najkvalitnejším na území celého bývalého Uhorského kráľovstva. Podobne sme sa nedostali k podrobnejšiemu spracovaniu dejín spišskej architektúry. Najmä pokiaľ ide o obdobie budovania nových prestížnych rezidencií kaštieľového typu najvyššej spišskej šľachty v 18. a 19. storočí a iné.

Smutným spôsobom vstúpila do našej práce tragická smrť Janusza Kurtyku, jedného z kľúčových autorov nášho autorského kolektívu. Stalo sa tak 10. apríla 2010. Janusz Kurtyka zahynul spolu s ďalšími politikmi Poľskej republiky, vrátane prezidenta Lecha Kaczyńskiego počas havárie vládneho lietadla pri Smolensku.

Napriek uvedeným objektívnym dôvodom a nedokonalostiam predkladanej publikácie si však dovoľujeme za celý kolektív autorov, recenzentov, oponentov i editorov povedať, že kniha je nateraz najkomplexnejším dielom o dejinách Spiša v období po Moháčskej bitke a pred secesiou Slovenska z Uhorského kráľovstva na konci októbra roku 1918. Okrem samotných textov významnou mierou k tomu prispieva aj obrazový materiál knihy. Jeho charakter i pôvod je rozmanitý. Ide o mapy, dokumenty, pečate, obrázky známych spišských osobností. Spoločným menovateľom ce-

lého tohto materiálu je jeho originalita. Väčšina pochádza z archívnych zbierok. To by nebolo možné bez úzkej spolupráce archívnych pracovísk a významných spišských fotografov, ku ktorým patrí napríklad Štefan Péchy z Levoče. Pri všetkých obrázkoch použitých v našom texte uvádzame miesto ich aktuálneho uloženia a ich autora.

Z knihy o dejinách Spiša v rozmedzí rokov 1526 – 1918 by nebolo bývalo celkom nič bez osobnej podpory a vážneho angažovania sa slovenských i poľských politikov, úradníkov ministerstiev školstva a zahraničných vecí, či vysokých cirkevných hodnostárov. Bola to najmä ich dobrá vôľa a viera v zmysluplnosť celého projektu, ktorá umožnila vydať knihu v takej prestížnej forme, ako ju predkladáme. Azda najvyšší predstaviteľ, ktorý vstúpil do procesu prípravy našej knihy, hoci aj nepriamo, bol poľský prezident Bronisław Komorowski. V roku 2012 v zastúpení Andrzeja Krawczyka, poľského veľvyslanca v Slovenskej republike, udelil v Bratislave slovenskému zostavovateľovi Rytiersky kríž Rádu za zásluhy o Poľskú republiku. Týmto vyznamenaním ho viac ako motivoval do ďalších neľahkých prác, ktoré v konečnom dôsledku viedli k úspešnému dokončeniu druhého dielu dejín Spiša. Vysokého slovenského uznania (Diplom ministra zahraničných vecí Slovenskej republiky za zásluhy o rozvoj priateľských vzťahov medzi Poľskom a Slovenskom) sa dočkal aj poľský zostavovateľ. V roku 2013 mu ho v zastúpení podpredsedu vlády a slovenského ministra zahraničných vecí Miroslava Lajčáka odovzdal Marek Lisánsky, generálny konzul Slovenskej republiky v Krakove. Marekovi Lisánskemu patrí vôbec veľká vďaka za všetko, čo pre úspešnú realizáciu druhej fázy projektu na diplomatickom poli vykonal, podobne ako jeho nástupcovia Ivanovi Škorupovi. Z ďalších slovenských diplomatov, ktorí pôsobili v čase písania syntézy spišských dejín v Poľsku, naša osobitá vďaka patrí veľvyslancom Slovenskej republiky v Poľskej republike Magde Vášáryovej, Františkovi Ružičkovi a Vasilovi Hrivnovi. Podobne chceme naše poďakovanie odovzdať riaditeľom Slovenského kultúrneho inštitútu vo Varšave Helene Jacošovej a Milanovi Novotnému.

Plnej podpory sa realizačnému tímu pre napísanie dejín Spiša zo slovenskej strany vždy dostalo od Dagmar Hupkovej, generálnej riaditeľky Sekcie medzinárodnej spolupráce a európskych záležitostí Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR, od Martiny Stiffelovej, hlavného radcu Sekcie medzinárodnej spolupráce a európskych záležitostí. Po odchode Dagmar Hupkovej z úradu projekt dejín Spiša ďalej aktívne podpo-

rili jej nástupcovia Vladimír Belovič a Ivar Staffa. Významne nás tiež podporovali vedúci oboch častí SPKHV, za slovenskú stranu Jozef Hvišč a Marta Pančíková, ktorá prevzala jeho funkciu, za poľskú Michał Pułaski a Jacek Baluch a ich nástupkyňa Joanne Goszczyńskiej. Súčasný projekt významne podporovali predstavitelia poľského Ministerstva vedy a vyššieho školstva. Šlo o osobu Marka Korowajczyka, riaditeľa Oddelenia medzinárodnej spolupráce, ale tiež Márie Klimkiewiczovej, hlavnej konzultantke na tom istom oddelení. Po tom ako Marek Korowajczyk prešiel do Kancelárie predsedu Rady ministrov Poľskej republiky, projekt dejín Spiša podporil súčasný riaditeľ oddelenia Juliusz Szymczak-Galkowski.

Okrem štátnych orgánov Slovenskej a Poľskej republiky nám v mnohom vychádzali v ústrety aj miestne spišské organizácie a ich predstavitelia. Najdôležitejším z nich bol nepochybne František Žifčák, riaditeľ Štátneho archívu v Levoči (Ministerstvo vnútra SR). Ako riaditeľ archívu a člen našej pracovnej skupiny významne napomáhal úspešnej realizácii projektu. Tiež chceme poďakovať Božene Malovcovej, riaditeľke Štátneho archívu v Levoči, pobočka Poprad a jej pravej ruke Zuzane Kollárovej. Z pracovníkov spišských archívov ďakujeme aj Vladimírovi Olejníkovi, vedúcemu archívárovi Archívu biskupského úradu v Spišskej Kapitule. Ďalej riaditeľke Márii Novotnej (Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum Levoča), Magde Janovskej za poskytnutie umelecko-pamiatkového výskumu k dejinám Spišskej Kapituly. V neposlednom rade však nemôžeme zabudnúť na kvalitnú spoluprácu s Biskupským úradom v Spišskej Kapitule a jeho biskupmi Františkom Tondrom (+ 3. mája 2009) i jeho nástupcom Štefanom Sečkom. Tiež s biskupskými vikármi Jánom Zentkom (+14. marca 2009) a Ľubomírom Štefanákom, ktorí nám svojim láskavým a otvoreným postojom umožnili získať prístup k nie jednému z tajomstiev Spišskej Kapituly. Práca nad predkladanou knihou si však vyžiadala v pravom slova zmysle ekumenický prístup. Rovnako láskavý pri poskytovaní materiálu k nám bol aj Roman Porubän, *senior* Tatranského seniorátu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, farár v Kežmarku, najmä pokiaľ šlo o sprístupnenie knižných zbierok Lyceálnej knižnice v Kežmarku.

Poďakovať sa však musíme aj všetkým členom nášho realizačného tímu, grafikovi Matúšovi Brillovi, ktorý donekonečna znovu a znovu prerábala grafickú podobu našej knihy, výrobcom máp Danielovi Gurňákovi a Jozefovi Česlovi, jazykovým redaktorkám Miriam Viršinskej, Hane Košťalkovej a Veronike Kucharskej. Hlavnému recen-

zentovi knihy Vladimírovi Rábikovi z Trnavskej univerzity, ktorý sa svojím trpezlivým a taktným prístupom pričínal o minimalizovanie možných faktografických chýb v našich textoch.

Nuž a na záver zostavovateľ knihy za slovenskú stranu ďakuje manželke Martine Fedorovej a dcéram Kláre Fedore, Tereze Fedore a Gréte Fedore za ich trpezlivosť pri častých výjazdoch

do archívov a tiež za tvorivé podmienky, ktoré umožnili v podstate veľmi efektívnu prácu pri spracovaní takmer nekonečného materiálu k dejinám Spiša.

Za všetkých autorov i editorov, redaktorov, prekladateľov, oponentov a každého spolutvorcu i dobrodinca tejto knihy jej želáme najmenej taký úspech, s akým sa stretli jej predchodkyne.

Wstęp

Zadanie opracowania dziejów Spisza znalazło się w zawartym w 1994 r., a więc przed ponad dwudziestu laty, „Porozumieniu między rządami Republiki Słowackiej i Rzeczypospolitej Polskiej o współpracy transgranicznej”. Po pierwszych czterech latach dreptania w miejscu, jesienią 1998 r. na spotkaniu w Cieszynie Słowacko-Polskiej Komisji Nauk Humanistycznych przy ówczesnym Ministerstwie Szkolnictwa Republiki Słowackiej i Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczypospolitej Polskiej (dalej SPKNH) Porozumienie zostało skonkretyzowane. Podczas tego spotkania i w trakcie kolejnych ustalono główne zasady, metody i harmonogram dalszych prac, które miały doprowadzić do uzyskania wyznaczonego celu. Z tych najważniejszych i do dzisiaj obowiązujących, wymienimy wymaganie wysokiego poziomu naukowego tekstu, ale również jego dostępności dla zwykłych czytelników i szkół, następnie obiektywizm, który mają zapewnić wzajemne i dwustronne recenzje autorów słowackich i polskich.

Ważnym krokiem w rozpoczęciu prac nad dziejami Spisza było powołanie *Słowacko-polskiej grupy roboczej ds. dziejów Spisza delegowanej przez SPKNH na zlecenie Polsko-Słowackiej Komisji Międzypaństwowej do spraw Współpracy Transgranicznej*. Ze strony słowackiej od początku aż do dzisiaj kieruje nią Martin Homza, reprezentujący Uniwersytet Komenskigo w Bratysławie. Ze strony polskiej na jej czele początkowo stał Ryszard Gładkiewicz z Uniwersytetu Wrocławskiego, później w tej funkcji zastąpił go Stanisław A. Sroka z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Rzeczywisty początek prac nad syntezą dziejów Spisza stanowiła międzynarodowa konferencja *Terra Scepusiensis : Stan badań nad dziejami Spisza*, która odbyła się w Lewoczy w 2002 r. Już rok później materiały z tej konferencji wydano w liczącej prawie dziewięćset stron książce pod tym samym tytułem. W grudniu 2005 r. książka uzyskała nagrodę honorową w konkursie im. Profesorów Waclawa Felczaka i Henryka Wereszyckiego. Stała się punktem wyjścia do dalszych badań dziejów Spisza i jako materiał roboczy posłużyła także do opracowania pierwszego tomu dziejów Spisza, który pod tytułem *Historia Scepusii: Dzieje Spisza do roku 1526* ukazał się w 2009 r. w języku słowackim, a rok później także w języku polskim.

Przedkładany drugi tom syntezy dziejów Spisza *Historia Scepusii : Dzieje Spisza od roku 1526 do roku 1918* ma ambicję dostarczeniu zarówno zwykłemu, jak i bardziej wymagającemu czytelnikowi dziejów pogranicznego regionu dawnego Królestwa Węgier w okresie między tymi datami. W przybliżeniu chodzi o bez mała 400 lat historii obszaru stanowiącego wyjątkową jednostkę administracyjno-terytorialną (*comitatus/stolica/żupa*). Teoretycznie zadanie wydawało się łatwe, ale pierwsze wrażenie jest mylące.

Jak wiadomo dzieje Spisza są bardziej skomplikowane niż dzieje innych regionów historycznych środkowej Europy. Wpłynęło na to wiele bardzo poważnych czynników. Przede wszystkim w odróżnieniu od innych żup dawnego Królestwa Węgier, historycznej żupy spiskiej (*Comitatus Scepusiensis*) nie wyznaczają wyraźne formy geograficzne. Tworzyło ją dorzecze trzech ważnych rzek: Popradu, Hornadu i Gnılca (Hnılec), a w niektórych okresach także rzeki Bodwy. Między dolinami tych rzek znajduje się kilka pasm górskich, jak przykładowo Pieniny, Magura Spiska, Tatry, Kozie Grzbiety (Kozie chrbty), Góry Lewockie (Levočské vrchy), czy Rudawy Spiskie (Volovské vrchy). W rzeczywistości nie chodzi o dzieje jednego regionu, ale poniekąd o dzieje kilku naturalnych obszarów przyległych.

Skomplikowanemu podziałowi geograficznemu Spisza odpowiadał też jego niezwykle złożony podział administracyjno-terytorialny. Ewangelicki duchowny Samuel Bredetzky na początku XIX w. w swoim dzienniku podróży wyraził się o nim tak, że cudzoziemiec nie powinien nawet próbować go zrozumieć. Ale w zasadzie tworzyły go Duża i Mała Żupa, starostwo spiskie, to jest 13 miast spiskich z lubowelskimi dobrami zamkowymi, oddanych w zastaw Koronie Polskiej, 11 spiskich miast królewskich i uprzywilejowany obszar Spiskiego Okręgu Górniczego (*Terra montanorum*). Do tego należy jeszcze dodać dwa wolne miasta królewskie, Lewoczę i Kieżmark, pozostające na specjalnym statusie prawnym.

Także ludność zamieszkała ten obszar nigdy nie była homogeniczna. W najdalej na północ wysuniętej, przeważnie górzyszej części Spisza, przeważała ludność pasterska. Natomiast w bardziej urodzajnej Kotlinie Popradzkiej i Dolinie Hornadu zamieszkiwała ludność trudniąca się rolnic-

twem. W dolinie Gnilca głównym źródłem utrzymania było górnictwo i przeróbka metali. Miasta i miasteczka spiskie licznie zamieszkiwali kupcy i rzemieślnicy, a w miastach górniczych specjaliści z zakresu górnictwa, urzędnicy i robotnicy zatrudnieni w kopalniach. Do tego należy jeszcze dodać robotników leśnych, którzy dostarczali głównie węgiel drzewny.

Tej rozpiętości odpowiadała również struktura stanowa społeczeństwa spiskiego. Pasterze na północy cieszyli się w większości wolnością osobistą lub jedynie minimalnym przywiązaniem do ziemi. Podobnie wolni byli również żyjący we wsiach i miasteczkach Spiskiego Okręgu Górniczego robotnicy najemni. Do największych właścicieli ziemskich należało jedynie kilka rodów spiskich, na czele z dziedzicznymi żupanami spiskimi Turzonami i Csákyimi. Oprócz tego w latach 1526 – 1918 na Spiszu spotykamy również znaczną liczbę niższej szlachty, skupionej głównie w Małej Żupie (Stolica X spiskich kopijników). Ale we wspomnianym okresie jesteśmy także świadkami licznych nobilitacji, to jest wprowadzenia do stanu szlacheckiego pojedynczych rodów spiskich, bądź za ich zasługi wojenne lub zawodowe. Obraz stanowy Spisza dopełnia ciesząca się wolnością osobistą ludność spiskich miast i miasteczek, którą oprócz zrzeszonych w różnego rodzaju cechach rzemieślników, zajmującego się przeważnie handlem bogatego patrycjatu i warstwy biedoty miejskiej, tworzyli liczni inteligenci. Działali oni przeważnie jako pisarze w miastach, albo w większej liczbie byli skupieni wokół słynnych spiskich szkół. Znaczenie szkół w Kieżmarku, Lewoczy, Podolińcu czy przy Kapitulce Spiskiej było nie tylko regionalne, ale często także ogólnokrajowe, czy ponadnarodowe, a nawet międzypaństwowe. Szczególną pozycję w tej strukturze miał wykształcony kler, który sprawował codzienną opiekę nad duszami Spiszaków. Z pomocą w tym nigdy nie kończącym się dziele przychodziły niezwykle liczne, zwłaszcza w porównaniu z innymi żupami węgierskimi, zgromadzenia zakonne (jezuici, franciszkanie, kameduli, paulini, bracia miłosierdzia).

Przedstawiony podział społeczny i polityczny Spisza w latach 1526 – 1918 komplikuje przynależność religijna Spiszaków. W tym okresie z przedstawicieli religii światowych na Spiszu spotykamy monoteistycznych chrześcijan i Żydów. Ale pod koniec XIX i na początku XX w. także tutaj należy uwzględnić ateistów, zwłaszcza w niektórych kręgach inteligencji, ale również wśród robotników. Niezwykle złożona w tym czasie jest także przynależność wyznaniowa. Po

przejściu w wieku XVI większości ludności na wyznanie ewangelicko-augsburskie, w następnych stuleciach jesteśmy świadkami powrotu do katolicyzmu i to do takiego stopnia, że w połowie XIX w. możemy o wyznaniu rzymskokatolickim mówić jako o większościowym na Spiszu. Pod względem liczby wyznawców trzecie miejsce przypadło grekokatolikom. Oprócz tych trzech głównych chrześcijańskich wyznań religijnych, w całym opisywanym okresie na Spiszu działali także kalwini, ale ich liczebność była bardzo mała.

Religijny i wyznaniowy podział Spiszaków pokrywał się mniej więcej z podziałem etnicznym Spisza. Najliczniej reprezentowani Słowacy byli przeważnie katolikami i ewangelikami. Część ludności słowackiej, korzystająca z praw kolonizacji wołoskiej wyznawała obrządek grekokatolicki. Grekokatolikami przeważnie byli Rusini, ludność posługująca się specjalnym dialektem wschodniosłowiańskim, która z wyjątkiem Helcmanowiec (Dolina Gnilecka) od XV w. osiedlała się głównie na wyżej położonych górskich miejscach. Spiscy Niemcy byli przeważnie ewangelikami. Jednak ich ekskluzywność religijna i etniczna była limitowana liczbą Słowaków w ich zgromadzeniach. Pewna część Niemców, związana z wiedeńskim dworem Habsburgów była katolicka. Ale w obserwowanym czasie na Spiszu działali także Węgrzy lub ludność, która z racji swojej ekskluzywności stanowej deklarowała przynależność do Węgrów (przykładowo szlachta z Markuszowiec – Máriássy). Obecni w tym czasie na Spiszu Polacy w większości byli katolikami. Pod względem statusu społecznego i politycznego chodziło przeważnie o szlachtę. Z punktu widzenia wykonywanych zawodów byli to przede wszystkim urzędnicy, żołnierze i księża. Po zniesieniu w 1848 r. poddaństwa, na Spisz z Galicji przybyło wielu Polaków czy Rusinów/Ukraińców. Żydzi na Spiszu zaczęli się osiedlać w średniowieczu. Jednak złoty okres dla nich nastąpił po włączeniu w 1772 r. do Austrii Galicji jako nowego kraju koronnego Habsburgów. Stopień ich swobód i równouprawnienia w stosunku do pozostałej ludności był najwyższy pod koniec XIX w. Specjalny rozdział na Spiszu stanowili Romowie (Cyganie). Pierwsze wzmianki o nich na Spiszu pochodzą już ze schyłku średniowiecza, a ściślej z okresu panowania Zygmunta Luksemburskiego. Właśnie od niego i właśnie na Spiszu uzyskali swój słynny przywilej. Podobnie jak inne narody Spisza w tym czasie, również oni przeżyli szeroką skalę trudnych historycznych sytuacji. Wszystkie wspomniane czynniki stworzyły na Spiszu w ramach środkowej Europy i Europy

w ogóle, rzeczywiście wyjątkowo skomplikowaną strukturę osadniczą, polityczną, kościelną, religijną i etniczną. Wspólnym mianownikiem dla niej, na szczęście, stała się wzajemna współpraca, głęboki szacunek i wzajemna tolerancja jej wszystkich grup.

Nakreślona struktura społeczna komplikuje badanie przedmiotu, którym są dzieje Spisza. Prawie każda z poszczególnych grup społecznych na Spiszu pozostawiła po sobie znaczną ilość dokumentów w różnych językach (zwłaszcza w łacinie, języku niemieckim, słowackim, węgierskim i polskim) i o różnym charakterze. Jak to już bywa, chodzi w szczególności o teksty prawnicze (przywileje, statuty, umowy, okólniki, testamenty, zeznania sądowe, przysięgi, itd.). Ale nie brakuje także różnych opisów ważnych wydarzeń historycznych, pamiętników, czy kronik. Z punktu widzenia historii kultury nie można więc pominąć także różnych zabytków literatury, muzyki i innych zabytków sztuki (niepowtarzalne jest spiskie malarstwo, rzeźba, muzyka czy sztuka architektoniczna). Centra edukacyjne Spisza, powiązane z czołowymi uniwersytetami europejskimi były bogate w publikacje naukowe.

Stopień opracowania i udostępnienia tych dokumentów, z wyjątkiem takich placówek jak Archiwum Państwowe w Lewoczy, czy Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie był w większości ograniczony. Badaniom danego tematu nie sprzyja także stosunkowo duże rozproszenie zachowanych materiałów archiwalnych w wielu miejscach i kilku krajach.

Historycznych badań nie ułatwia również fascynacja Spiszaków ich własną przeszłością. Tylko w ostatnich latach podczas prac nad dziejami Spisza odkryto bowiem kilka nowych spiskich kronik, bądź to o charakterze wyznaniowym, jak *Kronika spiskich jezuitów*, czy kronik rodzinnych, jak jest *Szentmiklóssiego kronika* ze Nowej Wsi Spiskiej. Niektóre z nich były już częściowo publikowane, inne jeszcze czekają na swoje opracowanie. Ogólnie można stwierdzić, że liczba żyjących dzisiaj specjalistów od poszczególnych tematów, które należałoby opracować, jest mniejsza od pierwotnie oczekiwanej. Innymi słowy, ilość i charakter istniejących materiałów źródłowych stale obiektywnie przewyższa możliwości i najlepsze zamiary obecnej nauki.

Wszystkie zaprezentowane powody przyczyniły się do tego, że cel, którym było przedstawienie kompleksowych, spójnych i syntetyzujących dziejów Spisza w obserwowanym okresie, przy maksymalnym zaangażowaniu zespołu autorskiego został spełniony tylko częściowo. Dlatego, oprócz

wstępnych, syntetyzujących trzech rozdziałów Ivana Mrvy, Františka Žifčáka i Artura Patka, przystąpiliśmy do opracowania poszczególnych fragmentów dziejów Spisza w kilku bardziej analitycznych częściach. W niektórych przypadkach, jak dzieje kultury materialnej Spisza, historia sztuki, czy dzieje spiskiej prepozytury (biskupstwa), reformacji i rekatolizacji, czy dzieje Małej Żupy spiskiej lub starostwa spiskiego w przedstawieniu bardziej całościowego obrazu byliśmy bardziej skuteczni i nasze opracowania, wierzymy w to, w dużym stopniu posłużą jako punkt wyjścia do dalszej pracy nad daną problematyką. W innych przypadkach, przeważnie z wyżej wymienionych powodów, musieliśmy stosować raczej metodę sondy. W miejsce kompleksowych obrazów niektórych tematów do czytelników trafiają części mozaiki, które w przyszłym procesie badań naukowych i dalszej weryfikacji scalać się w wielobarwną i kompleksową całość. Obecnie jednak te sondy pod wieloma względami mają wartość badań wyjściowych, dzięki którym światło dzienne ujrzały niektóre z podstawowych, w przyszłości wierzymy, że pod wieloma względami fundamentalnych tez. Mamy nadzieję, że posłużą one jako odskocznia w procesie poznawania wspólnego dziedzictwa kulturalnego Spisza, niepowtarzalnej przestrzeni geopolitycznej, do którego prawa słusznie zgłaszają obecni Słowacy, ale również Niemcy, Węgrzy, czy Polacy i inni.

Mimo wielu wysiłków z naszej strony nie udało nam się włączyć do drugiego tomu wszystkich tematów, które chcieliśmy. Głównym powodem jest jej objętość, która i tak już przekroczyła nawet te najśmielsze przewidywania. Dlatego też, przykładowo, do trzeciego tomu *Dziejów Spisza* musieliśmy przenieść stosunkowo ważną część, poświęconą poszczególnym historycznym narodom Spisza. Podobnie musieliśmy uczynić w przypadku dziejów spiskiej historiografii. Z obiektywnych powodów nie opracowaliśmy głębiej dziejów muzyki spiskiej, która bez wątpienia należy do najważniejszych i najlepszych w całym dawnym Królestwie Węgier. Z podobnych powodów nie zajęliśmy się szczegółowym opracowaniem dziejów spiskiej architektury. Zwłaszcza jeśli idzie o okres powstawania nowych, prestiżowych rezydencji typu kaszteli najwyższej spiskiej szlachty w XVIII i XIX w.

Boleśnie na naszej pracy odbiła się śmierć Janusza Kurtyki, jednego z głównych autorów naszego zespołu. Janusz Kurtyka zginął w katastrofie samolotu pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r.

Jednak mimo przedstawionych obiektywnych powodów i niedoskonałości przedkładanej publi-

kacji pozwalamy sobie w imieniu całego zespołu autorów, recenzentów i wydawców powiedzieć, że niniejsza książka jest na dzisiaj najbardziej kompletnym dziełem o dziejach Spisza w okresie po bitwie pod Mohaczem i przed secesją Słowacji z Królestwa Węgier pod koniec października 1918 r. Oprócz samych tekstów w poważnym stopniu przyczynił się do tego również materiał ilustracyjny książki, którego charakter i pochodzenie są różne. Mowa o mapach, dokumentach, pieczęciach, wizerunkach znanych osobistości spiskich. Jego wspólnym mianownikiem jest oryginalność. Większość pochodzi ze zbiorów archiwalnych. Nie byłoby to możliwe bez ścisłej współpracy placówek archiwalnych i wybitnych spiskich fotografów, do których m.in. należy Štefan Péchy z Lewoczy. Przy wszystkich użytych w naszym tekście ilustracjach podajemy miejsce ich aktualnego pochodzenia i nazwisko autora.

Starania o powstanie książki o dziejach Spisza w latach 1526 – 1918 skończyłoby się niczym bez osobistego wsparcia i poważnego zaangażowania słowackich i polskich polityków, pracowników Ministerstwa Szkolnictwa, Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Europejskich Republiki Słowackiej, Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP, czy wysokich hierarchów kościelnych. Była to przede wszystkim ich dobra wola i wiara w sens całego projektu, która umożliwiła wydanie książki w takiej prestiżowej formie, jak ją przedkładamy. Najwyższym przedstawicielem władz, który miał udział w procesie przygotowania naszej książki, chociaż pośrednio, był prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bronisław Komorowski, który słowackiego redaktora książki w 2012 r. odznaczył Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej, motywując go jeszcze bardziej do dalszej niełatwej pracy, której efektem było pomyślne ukończenie drugiego tomu *Dziejów Spisza*. W imieniu prezydenta odznaczenie wręczył ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Bratysławie Andrzej Krawczyk. Wysokie słowackie odznaczenie (Dyplom uznania Ministra Spraw Zagranicznych Republiki Słowackiej za zasługi w rozwoju przyjacielskich relacji pomiędzy Polską a Słowacją) otrzymał także polski redaktor. W imieniu wicepremiera i Ministra Spraw Zagranicznych i Europejskich odznaczenie wręczył Konsul Generalny Republiki Słowackiej w Krakowie Marek Lisánsky, któremu należą się wyrazy ogromnej wdzięczności za wszystko, co na gruncie dyplomatycznym uczynił dla pomyślnej realizacji drugiej fazy projektu, tak i Ivanwi Škorupe, jego następcy. Z innych słowackich dyplomatów, którzy w czasie powstawania synte-

zy *Dziejów Spisza* działali w Polsce, na specjalne podziękowania zasłużyli kolejni ambasadorowie Republiki Słowackiej w Polsce Magda Vášáryová, František Ružička i Vasil Hrivna. Podziękowanie pragniemy także przekazać dyrektorom Instytutu Słowackiego w Warszawie Helenie Jacošovej i Milanovi Novotnému.

Na pełne wsparcie władz słowackich zespół autorski książki mógł zawsze liczyć ze strony Dagmar Hupkovej, dyrektor generalnej Sekcji Współpracy Międzynarodowej i Spraw Europejskich Ministerstwa Szkolnictwa, Nauki, Badań i Sportu Republiki Słowackiej, ze strony Martiny Stiffelovej, głównego radcy Sekcji Współpracy Międzynarodowej i Spraw Europejskich. Po odejściu Martiny Hupkovej, projekt *Dziejów Spisza* dalej aktywnie wspierali jej następcy, Vladimír Belovič i Ivar Štaffa. Bardzo poważnie wspomagali nas przewodniczący obydwu części Słowacko-Polskiej Komisji Nauk Historycznych – ze strony słowackiej Józef Hvišč i Marta Pančíková, która go zastąpiła; a ze strony polskiej Michał Pułaski, Jacek Baluch i jich następcą Joanna Goszczyńska. Dużego wsparcia niniejszemu projektowi udzielali niezmiennie przedstawiciele polskiego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w osobach Marka Korowajczyka, Dyrektora Departamentu Współpracy Międzynarodowej oraz Marii Klimkiewicz, głównej specjalistki w tymże Departamencie. Po przejściu Dyrektora Marka Korowajczyka do pracy w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów RP projekt *Dziejów Spisza* wspomaga wydatnie obecny Dyrektor Departamentu Juliusz Szymczak-Gałkowski.

Oprócz organów państwowych Słowacji i Polski spotykaliśmy się z gotowością pomocy także strony lokalnych organizacji spiskich i ich przedstawicieli. Najważniejszym z nich bez wątpienia był František Žifčák, dyrektor Archiwum Państwowego w Lewoczy (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Republiki Słowackiej). Jako członek naszej grupy roboczej w bardzo poważny sposób przyczynił się do powodzenia jej pracy. Podziękowanie pragniemy również przekazać Bożenie Malovcovej, dyrektorze Archiwum Państwowego w Lewoczy, Oddział w Popradzie i jej prawej ręce Zuzanie Kollárovej. Spośród pracowników spiskich archiwów dziękujemy także Vladimírovi Olejníkovi, kierownikowi archiwum Urzędu Biskupiego w Kapitulie Spiskiej. Następnie dyrektor Márii Novotnej (Słowackie Muzeum Narodowe – Muzeum Spiskie w Lewoczy), Magdzie Janovskej, za udostępnienie badań artystycznych zabytków do *Dziejów Kapituły Spiskiej*. Nie możemy też zapomnieć o znakomitej współpracy z Urzędem

Biskupim w Kapitułe Spiskiej i jego biskupami Františkem Tondrą († 3 maja 2009) i jego następcą Štefanem Sečką, jak również wikariuszami biskupimi Janem Zentką († 14 marca 2009) i Lubomirem Štefanákiem. Dzięki ich otwartej postawie uzyskaliśmy dostęp do niejednej tajemnicy Kapituły Spiskiej. Jednak praca nad książką wymagała podejścia ekumenicznego w prawdziwym znaczeniu tego słowa. Podobna łaskawość w udostępnianiu materiałów cechowała także Romana Porubäna, seniora Tatrzańkiego Senioratu Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania, proboszcza w Kieżmarku, zwłaszcza gdy chodziło o udostępnienie zbiorów Biblioteki Liceum w Kieżmarku.

Ale podziękowania należą się także wszystkim członkom naszego zespołu, grafikowi Matúšovi Brilli, który nieustannie przerabiał postać graficzną naszej książki, producentom map Danielovi Gurňákovi i Jozefovi Česlovi, redaktorkom języ-

kowym – Miriam Viršinskej, Hanie Košťalikovej i Veronike Kucharskej, głównemu recenzentowi książki, Vladimírovi Rábikovi z Uniwersytetu Trnavskiego, który dzięki cierpliwości i taktownemu podejściu przyczynił się do zminimalizowania możliwych błędów faktograficznych w naszych tekstach.

Wreszcie na koniec edytor słowackiej części książki dziękuję żonie Martinie Fedorovej i córkom Klarze Fedorze, Teresie Fedorze i Grecie Fedorze za ich cierpliwość przy częstych wyjazdach do archiwów, jak również za to, że potrafiły stworzyć takie warunki twórcze, które umożliwiły w istocie bardzo efektywnie pracować nad niemal nieograniczonymi materiałami do dziejów Spisza.

W imieniu wszystkich autorów i wydawców, tłumaczy, recenzentów i każdego współtwórcy i dobroczyńcy tej książki, życzę jej odniesienia takiego sukcesu, jaki był udziałem jej poprzedniczki.

Vorwort

Die Aufgabe die Geschichte der Zips zu erarbeiten, gelang in den Vertrag über die grenzüberschreitende Zusammenarbeit zwischen der Regierung der Slowakischen Republik und der Regierung der Polnischen Republik aus dem Jahre 1994, also 20 Jahre her. Nachdem man die ersten vier Jahre auf der Stelle getreten war, wurde im Herbst 1998 der Vertrag am Treffen der Slowakisch-polnischen Kommission für Geisteswissenschaften bei dem damaligen Ministerium für Schulwesen der Slowakischen Republik und dem Ministerium für Wissenschaft und Hochschulwesen der Polnischen Republik (weiter SPKGW) im polnischen Teschen (Cieszyn) konkretisiert. Hier und auf den nächsten Treffen der SPKGW wurden die Grundprinzipien, Methoden und Zeitplan weiterer, zum festgesetzten Ziel führenden Arbeiten, definiert. Von den wichtigsten und bis heutigem Tag geltenden, sind zu erwähnen die Anforderung auf hohem Wissenschaftsmaß des Textes, aber zugleich seine Zugänglichkeit für die üblichen Leser und Schulen und weiter Objektivität, die außer den Textrezensenten auch durch gegen- und beidseitige Opponenturen der slowakischen und polnischen Autoren gewährleistet werden soll.

Zum bedeutenden Markstein im Prozess der Arbeiten über die Geschichte der Zips wurde die Kreierung der *Slowakisch-polnischen Arbeitsgruppe für die Geschichte der Zips, delegiert von SPKGW auf Anforderung der Slowakisch-polnischen Regierungskommission für grenzüberschreitende Zusammenarbeit*. Seitens der Slowakei wird sie vom Anfang an bis zu heutigen Tagen von Martin Homza, Vertreter der Comenius-Universität in Bratislava, geleitet. Vonseiten Polens wurde sie am Anfang von Ryszard Gładkiewicz von der Universität in Wrocław (Breslau) geleitet, später wurde er in diesem Posten von Stanisław A. Sroka von der Jagiellonischen Universität in Kraków (Krakau) abgelöst. Als praktischer Anfang der Arbeiten über die Synthèse der Zipser Geschichte ist die internationale, in Levoča (Leutschau) 2002 stattgefundenene Konferenz *Terra Scepusiensis : Stand der Forschung über die Geschichte der Zips*, anzusehen. Bereits ein Jahr später wurde der gleichnamige, mehr als neunhundertseitige Konferenzsammelband herausgegeben. Das Buch erhielt im Dezember 2005 den Ehrenpreis von Henryk Wereszycki und Waclaw Felczak. Der Sammelband wurde

zur Grundlage für weitere Forschung über die Geschichte der Zips und diente auch als Arbeitsmaterial zur Erarbeitung des ersten, in 2009 im Slowakischen und ein Jahr später im Polnischen herausgegebenen Teils der Zipser Geschichte unter dem Namen *Historia Scepusii : Die Geschichte der Zips bis zum Jahre 1526*. Der vorgelegte zweite Teil der Synthèse der Zipser Geschichte *Historia Scepusii : Die Geschichte der Zips vom Jahre 1526 bis zum Jahr 1918* möchte dem üblichen aber auch anspruchsvollen Leser die Geschichte des Grenzregions des ehemaligen Königreichs Ungarn in der gegebenen Zeitspanne anbieten. Es handelt sich dabei um etwa 400 Jahre der Geschichte, die sich größtenteils im Gebiet einer einzigen historischen Gebietsverwaltungseinheit (*comitatus/Stuhl/Gespanschaft*) abspielte. In theoretischem Sinne ging es nicht um eine komplizierte Aufgabe. Das Gefühl kann aber manchmal lügen.

Die Geschichte der Zips ist, wie bekannt, in vieler Hinsicht mehr kompliziert als Geschichte anderer historischen Regione Mitteleuropas. Dazu trugen einige beachtliche Faktoren bei. Vor allem ist der historische Zipser Stuhl (*Comitatus Scepusiensis*), im Unterschied zu anderen Stühlen des ehemaligen Königreichs Ungarn, nicht durch klare geographische Determinante begrenzt. Er war durch Flussgebiet drei wichtiger Flüssen Poprad, Hornád und Hnilec, und in einiger Zeit sogar auch vom Fluss Bodva gestaltet. Zwischen den Thälern dieser Flüsse befinden sich mehrere Gebirge wie zum Beispiel Pieniny, Spišská Magura, Tatry, Kozie Chrbty, Levočské vrchy oder Volovské vrchy. Im wahren Sinne des Wortes handelt es sich nicht um die Geschichte eines Regions, sondern quasi um die Geschichte einiger natürlicher Einzugsgebiete.

Der komplizierten geographischen Gliederung der historischen Zips entsprach auch ihre ungewöhnlich komplizierte Gebietsverwaltungsgliederung. Der evangelische Pfarrer Samuel Bredetzky äußerte sich darüber am Anfang des 19. Jahrhunderts in seiner Reisebeschreibung in solchem Sinne, dass der Fremde nicht einmal versuchen sollte sie zu verstehen. Im Grunde wurde sie aber von dem Großen und Kleinen Zipser Stuhl gestaltet, von der Zipser Starostei, d. h. der 13 Zipser Städte mit der seit 1412 zugunsten der Polnischen Krone verpfändeten Burgdomäne

Lubovňa, von der 11 Zipser Königsstädte und dem privilegierten Gebiet des Zipser Bergbaukreises (*Terra montanorum*) gestaltet. Dazu müssen auch noch die zwei freie Königsstädte Levoča und Kežmarok (Kesmark) mit ihrem besonderen Rechtsstatus zugerechnet werden.

Auch die Bevölkerung dieses Gebietes war nie homogen. Im nördlichsten, vorwiegend bergigen Teil der Zips, überwiegte besonders die Hirtenbevölkerung. Im fruchtbareren Kessel von Poprad und dem Tal von Hornád hinwieder die sich mit Landwirtschaft beschäftigende Bevölkerung. Im Tal des Flusses Hnilec lebte man besonders von Bergbau und Metallbearbeitung. In den Zipser Städten und Städtchen lebten weiter zahlreiche Kaufmänner und Handwerker. In den Bergstädten wieder Bergspezialisten, Beamter und Pachtbergerarbeiter. Zu dem müssen noch die sich um genug Holzkohle kümmernde Waldarbeiter zugerechnet werden.

Diesem Spektrum entsprach auch die Standesordnung der Zipser Gesellschaft. Die Hirten im Norden erfreuten sich im hohen Maße der Personalfreiheit, oder nur einer minimalen Landanbindung. Ähnlich personal frei waren auch die in den Dörfern und Städtchen des Zipser Bergbaukreises lebende Pachtarbeiter. Zu den größten Landesherren der Zips zählten dagegen nur ein paar Zipser Geschlechter, an der Spitze mit Zipser Erbgespanen aus dem Geschlecht Turzo (Thurzo) und Csáky. Außerdem treffen wir uns in der Zips in Jahren 1526 – 1918 auch mit einer hohen Zahl des vor allem im Kleinen Zipser Stuhl vereinigten Niederadels (Stuhl der 10 Zipser Lanzenträger). In der angeführten Zeit sind wir aber auch Zeugen zahlreicher Nobilitierungen, d. h. der Einführung einzelner Zipser Geschlechter in den Adelsstand, entweder für ihre militärische oder professionelle Verdienste.

Das Standesbild der Zips ergänzt weiter die personal freie Bevölkerung der Zipser Städte und Städtchen, die außer den in verschiedenen Zünften vereinigten Handwerkern, dem reichen sich vor allem mit Handel beschäftigenden Patriziat und der Schicht der Stadtarmen, auch von zahlreichen Gelehrten gestaltet wurde. Diese wirkten insbesondere als Schreiber in einzelnen Städten, oder sie waren in größerer Anzahl um die berühmten Zipser Schulen vereint. Die Bedeutung der Schulen in Kežmarok, Levoča, Podolíneć oder Zipser Kapitel war nicht nur regional, sondern oftmals überregional, oder sogar transnational und zwischenstaatlich. Eine besondere Stellung in dieser Struktur nahm der gelehrte, sich täglich um die Seelen der Zipser kümmernde Klerus

ein. Behilflich in diesem endlosen Werk waren auch die außergewöhnlich zahlreiche, besonders im Vergleich zu anderen ungarischen Stühlen, Mönchsorden (Jesuiten, Franziskaner, Kamaldulenser, Pauliner, Barmherzige Brüder).

Die angedeutete soziale und politische Gliederung der Zips in den Jahren 1526 – 1918 wird auch durch die konfessionelle Zugehörigkeit der Zipser kompliziert. Von den Weltreligionen treffen wir uns in der angegebenen Zeit in der Zips mit monotheistischen Christen und Juden. Am Ende des 19. und anfangs des 20. Jahrhunderts muss aber bereits auch hier mit Atheisten gerechnet werden. Vor allem in einigen Gelehrtenkreisen, aber auch in den Reihen der Arbeiter. Als besonders kompliziert erweist sich in dieser Zeit die konfessionelle Zugehörigkeit der Zipser. Nachdem die Mehrheit der Bevölkerung im Laufe des 16. Jahrhunderts zum protestantischen evangelischen Glauben des Augsburger Bekenntnisses konvertierte, sind wir im Verlauf nächster Jahrhunderte Zeugen ihrer Wiederkunft zum Katholizismus. Dies gelang bis zum solchen Maße, dass man in der Hälfte des 19. Jahrhunderts über die römisch-katholische Konfession in der Zips bereits als über mehrheitliche sprechen kann. Hinsichtlich der Konfession nahmen den dritten Platz, was die Anzahl der Angehörigen betrifft, die Griechisch-Katholiken ein. Außer diesen drei wesentlichen Christenkonfessionen wirkten in der angeführten Zeit in der Zips auch Kalviner, ihre Anzahl war jedoch minimal.

Die religiöse und konfessionelle Aufteilung der Zipser deckte sich ungefähr mit der ethnischen Aufteilung der Zips. Die zahlreichsten Slowaken waren am meisten Katholiken und Protestanten. Ein Teil der slowakischen, das walachische Recht genießenden Bevölkerung bekannte sich sogar zum griechisch-katholischen Ritus. Griechisch-katholisch waren in überwiegender Mehrheit vor allem Ruthenen, eine Bevölkerung mit besonderem ostslawischen Dialekt, die seit dem 15. Jahrhundert, mit Ausnahme von Helcmanovce (Tal von Hnilec), vorwiegend höher situierte Gebirgsorte besiedelte. Die Zipser Deutschen waren größtenteils Protestanten. Ihre ethnische und religiöse Exklusivität war jedoch limitiert durch die Zahl der Slowaken in ihren Kirchengemeinden. Ein bestimmter Teil der an den Wiener Hof der Habsburger gebundenen Deutschen war katholisch.

Im beobachteten Zeitraum wirkten in der Zips auch die Ungarn oder Bevölkerung, die sich aufgrund ihrer Standesexklusivität zu Ungarn bekannte (z. B. die Adligen von Markušovce – Mariáši). Die in der angegebenen Zeit in der Zips wirkende Polen waren größtenteils Katholiken,

hinsichtlich ihres sozialen und politischen Status handelte es sich meistens um Adlige. Vom professionellem Gesichtspunkt fungierten sie vor allem als Beamter, Priester und Soldaten. Nach der Aufhebung der Leibeigenschaft im Jahre 1848 kamen auch viele Polen oder Ruthenen/Ukrainer aus Galizien in die Zips. Die Juden begannen bereits im Mittelalter sich in der Zips anzusiedeln. Ihr goldenes Epochen trat aber nachdem ein, als im Jahre 1772 Galizien als neues Kronenland der Habsburger zum Österreich angegliedert wurde. Ihr Freiheits- und Gleichstellungsmaß mit anderer Bevölkerung kulminierte am Ende des 19. Jahrhunderts. Ein besonderes Kapitel in der Zips stellen die Roma (Zigeuner) dar. Die ersten Erwähnungen über sie in der Zips stammen bereits vom Ende des Mittelalters, besser gesagt aus der Regierungszeit Sigismunds von Luxemburg. Gerade von ihm und gerade in der Zips erwarben sie ihr berühmtes Privilegium. Ähnlich wie andere Völker der Zips, haben auch sie in dem angegebenen Zeitraum eine ganze Skala historischer Peripetien durchgemacht.

Alle erwähnte Faktoren erschufen in der Zips eine, im Rahmen Mitteleuropas und Europas überhaupt, außergewöhnlich komplizierte Siedlungs-, politische, kirchliche, konfessionelle und ethnische Struktur. Zum Glück wurde sie durch einen gemeinsamen Nenner der tiefen Hochachtung, gegenseitiger Zusammenarbeit und Toleranz aller ihren Entitäten gekennzeichnet.

Die skizzierte Gesellschaftsstruktur kompliziert die Forschung eines solchen Stoffes wie die Zipser Geschichte. So gut wie jede der einzelnen Gesellschaftsschichten der Zipser Sozietät hinterließ eine beträchtliche Menge von Schriftstücken in verschiedenen Sprachen (besonders lateinisch, deutsch, slowakisch, ungarisch und polnisch) und verschiedenen Charakters. Wie es so ist, handelt es sich meistens um Rechtstexte (Privilegien, Statuten, Verträge, Laufzettel, Testamente, Gerichtsaussagen, Schwüre, etc.). Es mangelt aber auch nicht an verschiedenen Beschreibungen wichtiger historischen Ereignissen, Memoiren oder Chroniken. Hinsichtlich der Kulturgeschichte sind dann die verschiedene Literar-, Musik- und andere Kunstdenkmäler nicht auszulassen (unwiederholbar ist die Zipser Maler-, Bildhauer-, oder Architekturkunst und die Zipser Musik). Die Bildungszentren der Zips strotzten dank ihrer Verbindung mit den Spitzenuniversitäten Europas vom Reichtum der Wissenschaftspublikationen.

Der Bearbeitungs- und Zugangsmaß dieser Schriftstücke ist größtenteils limitiert, mit Ausnahme solcher Arbeitsplätze wie das Staatsarchiv

in Levoča oder Archiwum i Zbiór Rękopisów (Biblioteka Książąt Czartoryskich Muzeum Narodowe in Kraków). Die Forschung dieses Themas wird weiter durch eine relativ hohe Zerstreung des erhaltenen Archivmaterials in verschiedenen Orten, in mehreren Staaten, kompliziert. Die historische Forschung wird auch nicht durch die Faszination der Zipser mit ihrer eigenen Vergangenheit vereinfacht. Allein während der Arbeiten über die Geschichte in den letzten Jahren, wurden nämlich einige neue Zipser Chroniken entdeckt, ob es sich um die konfessionell gerichteten Chroniken wie *die Chronik der Zipser Jesuiten* oder um die Familienchroniken wie *die Szentmiklóssi Chronik* von Spišská Nová Ves (Zipser Neudorf) handelt. Einige von ihnen wurden bereits teilweise veröffentlicht, die anderen warten erst auf ihre Bearbeitung. Im Ganzen kann man aber sagen, dass es immer weniger und weniger Fachmänner für die zu bearbeitenden Themen gibt. Anders gesagt, die Menge und Charakter des bestehenden Quellenmaterials überragt stets objektiv die Möglichkeiten und beste Voraussetzungen der heutigen Wissenschaft. Nicht eines Teams.

Alle obengenannten Gründe führten dazu, dass das Ziel eine komplexe, vollständige und synthetisierende Geschichte der Zips im angegebenen Zeitraum vorzulegen, war auch beim maximalen Einsatz des Autorenkollektivs nur teilweise erfüllt. Außer den summarisierenden Einführungskapiteln von Ivan Mrva, František Žifčák und Artur Patek, sind wir deshalb auf die Bearbeitung einzelner Themen der Zipser Geschichte in mehreren analytischeren Teilen eingegangen. In einigen Fällen wie bei der Geschichte der Materialkultur der Zips, Kunstgeschichte, Geschichte der Zipser Propstei (des Bistums), der Reformation und Rekatholisierung, der Geschichte des Kleinen Zipser Stuhls oder der Zipser Starostei, sind wir in der Darstellung eines Ganzheitsbildes aufgrund neuer Forschungen mehr erfolgreich gewesen und wir hoffen, dass unsere Studien in vielem als Ausgangspunkte bei weiterer Bearbeitung dieser Problematik dienen können. In anderen Fällen hatten wir aus den obengenannten Gründen eher die Sondenmethode zu folgen. Anstatt Komplexbilder einiger Themen aus der Zipser Geschichte gelangen vor den Leser Mosaikteile, die im Zukunftsprozess der wissenschaftlichen Forschung und nächster Prüfung in eine vielfarbige Komplexgesamtheit zusammengießen. Für jetzt können aber diese Sonden als Ausgangsforschungen betrachtet werden, dank den einige der Grund-, wir hoffen zukünftig auch Fundamentalthesen, ans Licht kamen. Wir

glauben, dass diese weiter als Sprungbretter im Prozess der Kenntnis des gemeinsamen Kulturerbes der Zips als eines unwiederholbaren geopolitischen Raumes, den nicht nur heutige Slowaken, sondern auch Deutsche, Ungarn oder Polen und andere mit Recht beanspruchen, dienen können.

Trotz allem angewandten Bemühen ist es uns nicht gelungen alle die gewünschten Themen ins Buch *Historia Scepusii*, vol. 2 einzufügen. Der Hauptgrund ist Umfang des präsentierten Buches, der schon ohnehin auch die mutigsten Voraussichten überschritten hat. Aus diesem Grund musste zum Beispiel in den dritten Teil der Zipser Geschichte ein ziemlich wichtiger Text über die Geschichte einzelner historischen Völker der Zips verlegt werden, ebenfalls auch die Geschichte der Zipser Geschichtsschreibung. Im Rahmen der Kulturgeschichte der Zips ist es uns aus objektiven Gründen nicht gelungen die Geschichte der Zipser Musik, die zweifellos zu den wichtigsten und besten im Gebiet des ganzen ehemaligen Königreichs Ungarn gehörte, tiefer zu bearbeiten. Ebenso war es nicht möglich die Geschichte der Zipser Architektur zu bearbeiten, insbesondere was die Zeit des Ausbaus neuer Prestigeresidenzen des Kastelltypus durch den höchsten Zipser Adel im 18. und 19. Jahrhundert angeht und andere.

Auf traurige Art und Weise ist in unsere Arbeit der tragische Tod von Janusz Kurtyka, einem der Schlüsselautoren unseres Autorenkollektivs eingetreten. Es geschah am 10. April 2010. Janusz Kurtyka starb zusammen mit anderen Politikern, einschließlich des Präsidenten Lech Kaczyński, während des Flugabsturzes des Regierungsflugzeuges bei Smolensk.

Trotz den obengenannten objektiven Gründen und Unvollkommenheiten der präsentierten Publikation erlauben wir uns für das ganze Autorenkollektiv, die Rezensenten, Opponenten und Herausgeber zu sagen, dass dieses Buch bis jetzt das komplexeste Werk über die Zipser Geschichte im Zeitraum nach der Schlacht bei Mohács und vor der Sezession der Slowakei aus dem Königreich Ungarn am Ende Oktobers 1918 darstellt. Außer den Texten selbst trägt dazu mit bedeutendem Maß auch das Bildmaterial des Buches bei. Sein Charakter und Ursprung ist vielartig. Es handelt sich um Landkarten, Dokumente, Siegel oder Bilder bekannter Zipser Persönlichkeiten. Gemeinsamer Nenner dieses ganzen Materials ist seine Originalität. Die Mehrheit stammt aus den Archivsammlungen. Dies wäre nicht möglich ohne einer engen Zusammenarbeit der Archivarbeitsplätze und bedeutenden Zipser Fotografen, wie zum Beispiel Štefan Péchy aus Levoča. Bei allen in unse-

rem Text verwendeten Bildern wird der Autor und Ort ihrer aktuellen Aufbewahrung angeführt.

Ohne der persönlichen Unterstützung und des bedeutsamen Engagements der slowakischen und polnischen Politiker, Beamter des Bildungs- und Außenministeriums, oder der hohen Kirchenwürdenträger, hätte es das Buch über die Geschichte der Zips in den Jahren 1526 – 1918 nicht gegeben. Es waren vor allem ihr guter Wille und Glaube an die Sinnvolligkeit des ganzen Projektes die es erlaubten das Buch in so einer Prestigeform herauszugeben, wie sie vorgestellt wird. Der vermutlich höchste, obwohl indirekt, ins Vorbereitungsprozess unseres Buches eingetretene Repräsentant, war der polnische Präsident Bronisław Komorowski. Im Jahre 2012 verliehte er in Bratislava, in Vertretung von Andrzej Krawczyk, dem polnischen Botschafter in der Slowakischen Republik, dem slowakischen Verfasser Martin Homza das Ritterkreuz des Ordens für Verdienste um die Polnische Republik. Dieses Ehrenzeichen bedeutete eine große Motivation für weitere schwere Arbeiten, die im Endergebnis zu erfolgreicher Beendigung des zweiten Teils der Zipser Geschichte führten. Eine hohe Auszeichnung seitens der Slowakischen Republik (Das Diplom des Ministers für Auswärtige Angelegenheiten der Slowakischen Republik für Verdienste um die Entwicklung der freundschaftlichen Beziehungen zwischen Polen und Slowakei) wurde auch dem polnischen Verfasser Stanisław A. Sroka verliehen.

Im Jahre 2013 wurde sie ihm in Vertretung des stellvertretenden Ministerpräsidenten und slowakischen Außenministers Miroslav Lajčák von Marek Lisánsky, dem Generalkonsul der Slowakischen Republik in Kraków übergeben. Marek Lisánsky gehört ein großer Dank für alles, was er für die erfolgreiche Realisierung der zweiten Projektphase auf diplomatischem Feld leistete. Die selber Dank für sein Nachfolger Ivan Škorupa. Zu erwähnen sind weitere slowakische Diplomaten, die in der Zeit der Niederschreibung der Zipser Geschichte in Polen fungierten, unser besonderer Dank gehört den Botschaftern der Slowakischen Republik in der Polnischen Republik Magda Vášáryová, František Ružička und Vasil Hrivna. Ebenfalls möchten wir uns bei Helena Jacošová und Milan Novotný, den Direktoren des Slowakischen Kulturinstitutes in Warszawa (Warschau) bedanken.

Eine volle Unterstützung seitens der Slowakei bekam das Realisationsteam bei der Vorbereitung der Zipser Geschichte jedesmal von Dagmar Hupková, der Generaldirektorin der Sektion der internationalen Zusammenarbeit und europäischen

Angelegenheiten des Ministeriums für Schulwesen, Wissenschaft, Forschung und Sport der SR und von Martina Stiffelová, der Hauptberaterin der Sektion der internationalen Zusammenarbeit und europäischen Angelegenheiten. Nach dem Dienstabschied von Dagmar Hupková wurde das Projekt der Zipser Geschichte weiter aktiv von ihrer Nachfolgerin Vladimír Belovič und Ivar Staffa unterstützt. Bedeutende Unterstützung erhielten wir auch seitens der Vorsteher beider Teile der SPKGW, slowakischer Seite Jozef Hvišč und Marta Pančíková, die seine Funktion übernahm, und polnischer Seite Michał Pułaski, Jacek Baluch und später ihre Nachfolgerin Joanna Goszczyńska. Das derzeitige Projekt wurde andauernd bedeutend von den Repräsentanten des polnischen Ministeriums für Wissenschaft und Hochschulbildung unterstützt. Es handelte sich namentlich um die Personen des Marek Korowajczyk, Direktor der Abteilung für ausländische Kooperation, aber auch Maria Klimkiewicz, Hauptkonsultantin derselben Abteilung. Nachdem Marek Korowajczyk in die Kanzlei des Ministerpräsidenten der Polnischen Republik wechselte, wurde das Projekt der Zipser Geschichte bedeutend vom jetzigen Direktor der Abteilung Juliusz Szymczak-Gałkowski unterstützt.

Außer den Staatsorganen der Slowakischen sowie der Polnischen Republik sind uns in vielem auch die Zipser Ortsorganisationen und ihre Vertreter entgegengekommen. Der wichtigste von ihnen war zweifellos František Žifčák, Direktor des Staatsarchivs in Levoča (Innenministerium der SR). Als Archividirektor und Mitglied unserer Arbeitsgruppe war er bei erfolgreicher Projektrealisierung außerordentlich behilflich. Ebenso möchten wir uns auch bei Božena Malovcová, Direktorin des Staatsarchivs in Levoča, Filiale Poprad und ihrer rechter Hand Zuzana Kollárová bedanken. Unser Dank gehört auch weiteren Angestellten der Zipser Archive wie Vladimír Olejník, dem Leitarchivar des Bischofsarchiv im Zipser Kapitel. Weiter der Direktorin Mária Novotná (Slowakisches Nationalmuseum – Zipser Museum in Levoča) und Magda Janovská für die

Bereitstellung der Kunst-Denkmal-Forschung zur Geschichte des Zipser Kapitels. Wir dürfen aber nicht die gute Zusammenarbeit mit dem Bischofsamt im Zipser Kapitel und den Bischöfen František Tondra († 3. Mai 2009) und seinem Nachfolger Štefan Sečka vergessen. Gleichfalls mit den Bischofsvikaren Ján Zentko (†14. März 2009) und Lubomír Štefanák, die uns mit ihren freundlicher und offener Einstellung ermöglichten, den Zugriff zu nicht nur einem der Geheimnisse von Zipser Kapitel zu erlangen. Die Arbeit über dem präsentierten Buch erforderte aber eine ökumenische Einstellung im wahren Sinne des Wortes. Ebenfalls freundlich bei der Materialleistung, insbesondere was den Zugriff zu den Buchsammlungen der Lyzealbibliothek in Kežmarok betrifft, war zu uns auch Roman Porubán, Senior des Tatraer Seniorats der Evangelischen Kirche des Augsburger Bekenntnisses, Pfarrer zu Kežmarok.

Bedanken müssen wir uns aber auch bei allen Mitglieder unseres Realisationsteams – dem Grafiker Matúš Brilla, der die grafische Form unseres Buches endlos wieder und wieder umänderte, den Landkartenverfertiger Daniel Gurňák und Jozef Česla, den Sprachkorrektorinnen Miriam Viršinská, Hana Košťalíková und Veronika Kucharská. Dem Hauptrezensenten des Buches Vladimír Rábik aus der Universität in Trnava (Tyrnau), der sich mit seiner geduldigen und taktvollen Einstellung um die Minimalisierung möglicher faktografischer Fehler in unseren Texten verdient machte.

Und zum Schluß möchte sich Martin Homza bei seiner Ehefrau Martina Fedorová und den Töchtern Klára Fedora, Tereza Fedora und Gréta Fedora bedanken, besonders für ihre Geduld bei den häufigen Reisen in die Archive und auch dafür, dass sie im Stande waren solche Bedingungen zu schaffen, die ermöglichten das beinahe endlose Material zur Geschichte der Zips zu bearbeiten.

Für alle Autoren und Editoren, Redaktoren, Übersetzer, Opponenten und für jeden Mitschöpfer und Wohltäter dieses Buches wünschen wir ihm mindestens solchen Erfolg, welchen auch dessen Vorgänger genossen haben.

Introduction

A task to prepare the Spiš (Scepusian/Scepus) history synthesis was incorporated into the Agreement between the Government of the Slovak Republic and the Government of the Republic of Poland on Cross-border Cooperation in 1994, thus twenty years ago. After four years of stagnation, this task was specified more in detail at the meeting of the Slovak – Polish Humanities Committee of the Ministry of Education of the Slovak Republic and the Ministry of Science and University Education of the Republic of Poland (further on SPHC) in Polish Cieszyn in autumn 1998. This as well as following meetings of SPHC have defined basic principles, methods and schedule of all the works which were supposed to achieve a desired target. A demand on the high standard of scientific quality of a text together with its accessibility to average readers and schools has become one of the most important and still valid principles. Objectivity is another principle and shall be ensured by texts reviewers and mutual external examinations of both Slovak and Polish authors.

An essential milestone of beginnings of the works on the history of Spiš was an establishment of the *Slovak-Polish Working Group for the Spiš History Delegated by SPHC by the Commission of the Slovak-Polish Intergovernmental Committee for the Cross-border Cooperation*. The Slovak part of the group has been led by Martin Homza, representing the Comenius University in Bratislava. On the Polish side, it was Ryszard Gładkiewicz of the University of Wrocław, who has been later succeeded by Stanisław A. Sroka of the Jagellonian University in Cracow.

Works on the synthesis of the Spiš history practically started at the international conference *Terra Scepusiensis : Status of the Research of the Spiš History* which took place in Levoča in 2002. A nine-hundred-page conference proceedings was published under the same name one year later. This book was awarded a prize of honour of Henryk Wereszycki and Waław Felczak. This work has become a basis for further research of the Spiš history and served as a working material for the first volume of the Spiš history *Historia Scepusii : The History of Spiš until 1526*, published in Slovak in 2009 and in Polish one year later.

This presented second volume of the synthesis *Historia Scepusii : The History of Spiš from 1526*

until 1918 aims to offer the history of this border region of the former Kingdom of Hungary within the outlined period to both average as well as more demanding readers. This period represents approximately four hundred years of the history and events that had been going on within the area of a single historical administrative unit (*comitatus/sedes/county/seat*). Theoretically, this did not appear to be a complicated task. However, appearances can be deceptive.

As it is known, the history of Spiš is in many respects more complicated than histories of other historical regions of Central Europe. This has been caused by several significant factors. First of all, the historical County of Scepusia (*Comitatus Scepusiensis*) was not, in contrast with other counties of the former Kingdom of Hungary, outlined by clear geographical determinants. It consisted of the river basins of Poprad, Hornád and Hnilec, or even Bodva in some particular periods. There are some mountain ranges between valleys of these rivers as for instance the Pieniny, Spišská Magura, Tatras, Kozie Chrbty, Levoča or Volovec Mountains. In fact, this is not a history of one region, but rather a history of some natural catchment area.

A complicated geographical structure of historical Scepusia corresponded with an unusual territorial and administrative structure as well. As an evangelic priest Samuel Bredetzky stated in his travelogue at the beginning of the 19th century, this structure was so intricate that a foreigner should not even try to understand it. Basically, it consisted of Great and Little Seat (*sedes*) of Scepusia, the Province of Thirteen Scepusian Towns (*Zastaw Spiski*) together with the Stará Lubovňa castle estate, pawned to the Polish crown in 1412; the Province of Eleven Scepusian Royal Towns and a privileged area of the Scepusian Mining Region (*Terra montanorum*). Besides, the structure included also two free royal towns of Levoča and Kežmarok with their special legal status.

Neither has the population of this region ever been homogenous. The most northern, mainly hilly area of Spiš/Scepusia was inhabited by shepherds. People living in the more fertile Poprad Basin and Valley of Hornád were occupied by agriculture. Those living in the Valley of Hnilec

lived on mining and metalworking. There were numerous merchants and craftsmen living in Scepusian towns and townlets. Mining towns were inhabited by mining specialists, clerks as well as hired miners. Moreover, there were also forest workers, responsible for sufficient supplies of charcoal.

This spectrum corresponded with a social status' division of Spiš. Shepherds in the north were individually rather free, or were bound to the land only minimally. Similar was the case of hired workers in villages and towns of the Scepusian Mining Region. There were only a few Scepusian lineages among the territorial lords of Spiš. The most distinctive of those were the families of Thurzo (hereditary counts of Scepusia) and Csáky (hereditary counts of Scepusia). Besides, in 1526 – 1918 there was a relatively high number of lesser nobility, joined together especially in the Seat of Ten Scepusian Lance-bearers (Little Seat of Scepusia). The same period also witnessed many acts of ennoblement when individual Scepusian families were inducted into the noble class either for military or professional merits. The spectrum of the Scepusian estates also included free citizens of towns and townlets: craftsmen joined in various guilds, wealthy patriciate dealing especially with trade, the poor people, but also numerous scholars. These were employed as scribes in particular towns or in a greater number, by distinctive Scepusian schools. The importance of such institutions in Kežmarok, Levoča, Podolíneč or at the Chapter of Spiš was not only regional or often statewide, but also international. Educated clergymen, responsible for everyday care of Scepusian inhabitants' souls, possessed a special status within this structure. In this never-ending effort, the clergy was aided by numerous (especially in comparison with other Hungarian counties) monastic orders (the Jesuits, Franciscans, Camalduls, Paulines, Brothers of Mercy of St. John of God).

The outlined social and political structure of Scepusia in 1526 – 1918 gets even more complicated when it comes to the religion of the Spiš inhabitants. Out of worldwide religions, two monotheistic beliefs are to be encountered in Spiš – Christianity and Judaism. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the atheists shall be also taken into consideration, especially in some scholar circles but also among the working class. The confession of the Spiš population seems to be especially complicated within this period as well. After the majority of the inhabitants had converted to the Protestant Confession of

the Augsburg Creed during the 16th century, the following century actually meant their return to Catholicism. This process was even so successful that in the mid-19th century, Roman Catholicism can be labeled as the major confession. The third place was taken by the Slovak Greek Catholic Church. Moreover, apart from these three main Christian confessions, there were also some small Calvinist communities in Spiš.

Religious and confessional division of Spiš basically corresponded with the ethnical structure of the region. The most numerous Slovaks were Catholics and Evangelicals. Some of them, especially those following the rights of the Wallachian colonisation, were even of the Greek Catholic confession. This confession was, however, characteristic for the Rusyns, a population with a distinctive Eastern Slovak dialect. With an exception of Helcmanovce (in the Valley of Hnilec), they were settling mainly higher, hilly areas, since the 15th century onwards. Scepusian Germans were usually Evangelicals. Their ethnical and religious exclusivity was limited by the number of the Slovaks in individual churches, though. One part of the Germans with a connection to the Viennese Habsburg court was Catholic. Within the observed period, there were also the Hungarians or people who had claimed to be the Hungarians due to their class exclusivity (as for example the nobles from Markušovce – Máriássy family). The Poles living at that time in Spiš were mainly Catholics and nobles as far as their social and political status was concerned. In respect to the profession, they were mainly clerks, priests or soldiers. After the abolition of serfdom in 1848, many Poles or Rusyns/Ukrainians arrived from Galicia, too. The Jews started settling down in Spiš as early as in the Middle Ages. Their golden age began, however, only after Galicia had been annexed by Austria and become a new crown land of the Habsburgs in 1772. A range of their rights and emancipation reached its peak at the end of the 19th century. The Roma population (Gypsies) has held a specific place within the history of Spiš. The first accounts concerning them are already as early as the Late Middle Ages, more specifically coming from a period of the reign of Sigismund of Luxembourg who also granted them their famous privilege in Spiš. Similarly to other nations of Spiš within the observed period, they experienced various historical turns as well.

All the above mentioned factors contributed in establishing such a settlement, political, ecclesiastical, religious and ethnical structure in Spiš which was particularly complicated not only

within the Central but also Europe-wide context. Fortunately, mutual cooperation, great respect as well as mutual tolerance of all these entities have become the common denominator for this structure.

However, this outlined social structure also makes the research of the Spiš history even more complicated. Almost each of Spiš society entities have left behind considerable source base in various languages (especially in Latin, German, Slovak, Hungarian and Polish) and of a diverse character. As a matter of fact, these are mainly legal texts (privileges, statutes, contracts, memos, last wills, testimonies, oaths etc.). There are also various descriptions of important historical events, memoirs or chronicles preserved. In respect to the history of culture, literary, musical and other artistic relics shall be mentioned as well (the arts of painting, sculpture, architecture as well as music originating in Spiš are unique). Thanks to their contacts with prominent European universities, education centres of Spiš abounded with numerous scholar works.

A possibility to access and research these documents is usually rather limited, with an exception of such institutions as the State Archive in Levoča or Archiwum i Zbiór Rękopisów (Biblioteka Książąt Czartoryskich Muzeum Narodowe in Cracow). Moreover, preserved source material has been stored on various places and in various countries which has not made the research possibilities any easier.

The fascination of the Spiš people by their own history does not make the research simpler either. Even during the last years, while working on this topic, several new Scepusian chronicles have been discovered. These were either confessionally oriented as for instance *The Chronicle of Scepusian Jesuits* or family chronicles as *Szentmiklósi's Chronikle*. Some have already been partially published; some have not been edited yet. In general, it shall be noted that the number of living experts in individual topics which are to be researched is lower than it has been anticipated. In other words, the quantity and character of the preserved source material still objectively exceeds options and even the best intentions of current science. Not to mention single team of scientists.

All these reasons have contributed to a fact that the goal which was to provide complex, consistent and synthesised history of Spiš within the observed period has been reached only partly even though the effort of the team of authors was at maximum. Therefore, apart from three synthesising introductory chapters of Ivan

Mrva, František Žifčák and Artur Patek, we have decided to address individual partial aspects of the Spiš history in several, more analytical sections. In some cases, as for example the history of Spiš material culture, art history, history of Scepusian provostry (bishopric), reformation and recatholisation or history of the Seat of Ten Scepusian Lance-bearers and the Province of Thirteen Scepusian Towns, the aim to provide a more consistent picture on the basis of the recent findings have turned out to be more successful. Thus we believe that presented studies will serve as possible starting points for further research of these topics. In other cases, a probe method has been used, due to the reasons stated above. Thus, instead of complex image of some issues, the reader encounters rather a mosaic which shall be transferred into a multi-coloured and complex piece within the future research process. For now, these probes are to be valued in many respects as starting inquiries which have enabled to bring forth some basic, or as the future shall prove, even fundamental theses. We believe that these will serve as stepping stones when recognising the common cultural heritage of Spiš as a unique geopolitical area, justly having been claimed by not only the current Slovaks, but also Germans, Hungarians, Poles and others.

Despite the effort, not all the topics we had been planning to address in *Historia Scepusii*, were actually included. The main reason was an extent of the presented volume which has exceeded even the most daring estimations anyway. Out of this reason, it was necessary to shift a relatively substantial part dealing with individual historical nations of Spiš to the third volume. Similarly, the history of the Spiš historiography was moved to the next volume as well. Due to objective reasons, a more profound research of the history of Spiš music, which was of prominent importance and quality within the former Kingdom of Hungary, has not been carried out either. Similar was the case of the history of Spiš architecture, especially as far as the period of constructing new prestigious mansions for the highest nobility of Spiš in the 18th and 19th century was concerned, etc.

Our work was sadly interrupted by a tragic death of Janusz Kurtyka, one of the key authors of the team, who died on April 10th, 2010 at the crash of Polish Air Force at Smolensk, together with other Polish politicians, including President Lech Kaczyński.

Despite these objective reasons and imperfections of the presented work, we presume on behalf of the whole team of authors, reviewers,

external examiners and editors that this book has been the most complex work concerning the history of Spiš from the Battle of Mohács to Slovak withdrawal from the Kingdom of Hungary in late October 1918 so far. Apart from the texts as such, provided pictorial material represents a significant contribution as well. Its character is diverse as it includes maps, documents, seals, pictures of distinctive personalities of Spiš etc. The common denominator of these materials is their originality as majority of them comes from archival collections. This would have never been possible without a close cooperation of the archives and distinctive Spiš photographers, for instance Štefan Péchy from Levoča. In case of all the published pictures, their current locations and author's names are provided.

The book on the history of Spiš in 1526 – 1918 would have never been written if it had not been for a personal support and serious engagement of both Slovak and Polish politicians, officials of the Ministries of Education as well as of Foreign Affairs or high ranking ecclesiastical dignitaries. It was their good will and trust in meaningfulness of this whole project which enabled the book to be published in this prestigious form. Probably the highest ranking person notwithstanding that indirectly, involved in the book preparation process was the Polish President Bronisław Komorowski who awarded the Slovak editor of the book with the Knight's Cross of the Order of Merit of the Republic of Poland by proxy of the Polish Ambassador in the Slovak Republic Andrzej Krawczyk in Bratislava in 2012. This was more than a sufficient motivation for further arduous tasks which have finally resulted in completion of the second volume of the Spiš history. The Polish editor has been awarded with a high Slovak state decoration (The Diploma of the Minister of Foreign Affairs of the Slovak Republic for contributions to the development of friendly relations between Poland and Slovak). In 2013, he was given this award by the Honorary Consul in Cracow Marek Lisánsky, acting on behalf of the Deputy Prime Minister and Slovak Minister of Foreign Affairs Miroslav Lajčák. In general, Marek Lisánsky is to be greatly thanked for all his diplomatic contribution as far as the successful realisation of this second stage of the project has been concerned. The same gratitude has to be expressed to his successor Ivan Škorupa. Moreover, the gratitude shall be expressed to other Slovak diplomats who have been active in Poland while the synthesis of the Spiš history was being written. Our special debt of gratitude is owed to

Slovak ambassadors in the Republic of Poland, namely Magda Vášáryová, František Ružička and Vasil' Hrivna. In addition, we would like to thank to the directors of Slovak Cultural Institute in Warsaw, Helena Jacošová and Milan Novotný.

A full support has been provided to the research team on the Slovak side by Dagmar Hupková, the General Director of the Division for International Cooperation and European Affairs of the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic as well as by Martina Stiffelová, Chief Executive of the same division. The project of the Spiš history was furthermore supported by successors of Dagmar Hupková, Vladimír Belovič and Ivar Staffa. The team has been also significantly endorsed by SPHC by chairmen of its both divisions – on the Slovak side Jozef Hvišč and Marta Pančíková, who succeeded him; on Polish side by Michał Pułaski, Jacek Baluch and their successor Joanna Goszczyńska. This project was greatly facilitated by the support of the two representatives of the Polish Ministry of Science and Higher Education: Marek Korowajczyk, Director of the Department of International Cooperation and Maria Klimkiewicz, the main specialist in the same Department. Since Director Marek Korowajczyk started working in the Chancellery of the Prime Minister of Poland, the project on the history of Scepusia has been supported significantly by Juliusz Szymczak-Gałkowski, the current Director of the Department.

Apart from state organs of the Slovak Republic and the Republic of Poland, local Spiš organisations and their representatives have been very helpful as well. The most important among them was undoubtedly František Žifčák, the Director of the State Archive in Levoča (the Ministry of Interior of the Slovak Republic). As the archive director as well as a research team member, his contribution in successful project realisation has been significant. In addition, we would like to express gratitude to Božena Malovcová, the Directress of the State Archive in Levoča's branch in Poprad as well as to her right hand Zuzana Kollárová. Among employees of Spiš archives, the special thanks go also to Vladimír Olejník, the head archivist at the Archive of the Bishopric Office in Spišská Kapitula (The Chapter of Spiš). Furthermore, we would like to thank to Directress Mária Novotná (The Slovak National Museum – The Museum of Spiš in Levoča) or Magda Janovská for providing information on artistic-monuments research of the history of Spišská Kapitula. A very good cooperation with

the Bishopric Office in Spišská Kapitula shall also be mentioned, namely with Bishops František Tondra († May 3rd, 2009) as well as his successor Štefan Sečka, together with vicar bishops Ján Zentko († March 14th, 2009) and Lubomír Štefanák who aided us openly and generously in revealing some of not few secrets of Spišská Kapitula). Working on this book has required an ecumenical approach indeed. Similarly, Roman Porubän, the Senior of Tatras Seniorate of the Evangelical Church of the Augsburg Confession and the parish priest in Kežmarok, has been very kind while providing an access to library collections of the Lyceum Library in Kežmarok.

In addition, we have to thank to all the members of our working team, the graphic Matúš Brilla who has been re-designing the graphic form of this book over and over again, the authors of the maps Daniel Gurňák and Jozef Česla and language editors Miriam Viršinská,

Hana Košťaliková and Veronika Kucharská. Moreover, our thanks go to Vladimír Rábik from the University of Trnava whose patient and tactful approach has contributed in minimising possible factual errors within the text.

At last, but not at least the editor of the Slovak part of the presented volume would like to express gratitude to his wife Martina Fedorová and daughters Klára Fedora, Tereza Fedora and Gréta Fedora for their patience when it came to his frequent working trips to archives. They had also managed to create such conditions which enabled very efficient work even though the material resources to the Spiš history turned out to be endless.

On behalf of all the authors, editors, redactors, external examiners, reviewers as well as all the co-authors and benefactors of this book, we wish this book at least such a success as it was the case of its predecessors.

Redakčné a edičné poznámky

Redakčné zásady pri praktickej realizácii diela *Historia Scepusii : Dejiny Spiša*, vol. 2 nadväzujú na zásady použité pri vydaní *Historia Scepusii : Dejiny Spiša*, vol.1 a *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*. Dielo vychádza pod dohľadom Slovensko-poľskej komisie humanistických vied. Ako publikácia je výsledkom spolupráce Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave zastúpenej Martinom Homzom a Inštitútu dejín Jagelovskej univerzity v Krakove zastúpenej jej Stanisławom A. Srokom. Druhý diel *Historia Scepusii*, syntézy dejín Spiša bol podľa všetkého z hľadiska množstva a náročnosti vykonaných prác najťažším zo všetkých troch plánovaných častí spoločných slovensko-poľských spišských dejín. Veríme, že sa stal dobrým príkladom spolupráce aj na treťom diele, na ktorom sa už intenzívne pracuje.

Koncepcia prezentovanej publikácie bola vypracovaná spoločne oboma stranami. Slovenské vydanie a poľské vydanie *Historia Scepusii* sú jednotné pokiaľ ide o obsahovú i grafickú stránku. Každá strana zodpovedá za štýl a korektnosť poznámkového aparátu svojej jazykovej mutácie knihy. Slovenský text vychádza po vzájomnej dohode ako prvý. Slovenská i poľská redakcia sa opäť vzácné dokázali pridržať zásady vzájomného odobrovania jednotlivých krokov. Jednotu nakoniec priniesol grafický šat, ktorý nadviazal na publikáciu *Terra Scepusiensis* i *Historia Scepusii*, vol. 1. Za jeho aktuálnu podobu pritom zodpovedal Matúš Brilla a Martin Homza.

Slovenská i poľská strana nesie plnú zodpovednosť za formálnu i obsahovú úroveň prezentovaných textov, obrázkov i máp ako i za právne vysporiadanie jednotlivých použitých vyobrazení. Pracovný materiál bol rozdelený podľa jednotlivých tém. Po odbornej redakcii oboch strán nasledoval preklad textov odobrovaný samotnými autormi, ďalej diskusia k nemu a zavádzanie jednotlivých zmien do textu, jazykové korektúry, po ktorých nasledovala ďalšia autorská korektúra a záverečné redakčné úpravy. Práce nad dejinami Spišského starostovstva sa skomplikovali tragickou smrťou Janusza Kurtyku. Zastúpili ho Stanisław A. Sroka a Miroslav Števík.

Podstatná báza pre redakčné a vydateľské práce bola vytvorená na slovenskej strane. Za priebeh týchto prác zodpovedal Martin Homza. Za jazykovú stránku Miriam Viršínská, Hana Košťalíková a Veronika Kucharská.

Samotné spracovanie textov prinieslo celý rad problémov, ktoré sa podobne ako v *Terra Scepusiensis* a *Historia Scepusii*, vol. 1 riešili v súlade s platnými normami, alebo zaužívanými pravidlami slovenského jazyka. Východiskom pri slovenskej redakcii boli *Pravidlá slovenského pravopisu*. Ed.: Slavomír Ondrejovič. 3. dopl. vyd. (Bratislava 2000) a *Krátky slovník slovenského jazyka*. Ed.: Ján Doruľa a kol. 4. dopl. vyd. (Bratislava 2003). Špeciálny problém tvorila onomastika. Pri zapisovaní vlastných mien sme sa opierali o prácu: Milan MAJTÁN : *Názvy obcí Slovenskej republiky* (Bratislava 1998) a *Slovenský biografický slovník*. Vol. 1 – 6, ed.: kol. (Martin 1986 – 1994). Písanie historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín sme upravili v súlade s prijatými zásadami Komisie pre historickú terminológiu pri HÚ SAV (pozri *Slovenská archivistika*, roč. 15, 1980, č. 2, s. 199 – 211). Keďže Spiš tvoril mnohoetnické spoločenstvo a každé z etník si pre písanie vlastných osobných i miestnych mien vypracovalo vlastnú terminológiu, pri prvom uvádzaní vlastného mena redakcia zároveň podáva aj jeho inojazyčné podoby. Podobne v rámci indexu na konci knihy inojazyčné vlastné mená odkazujú na ich slovenský pendant, pri ktorom sú uvedené strany, na ktorých je možné dané vlastné meno nájsť.

Poznámkový aparát slovenských textov sme prácne spracovali do podoby, ktorú by sme mohli charakterizovať ako blížiacu sa k požiadavkám normy ISO 690.

Zoznam najdôležitejších prameňov redakcia uvádza na konci knihy v rámci dodatkov.

S istými problémami sme sa opäť museli vyrovnávať v nemeckojazyčných prekladoch. Postarala sa o ne Veronika Kucharská a Robin Volmar z Göttingenu. Nemecký jazyk, ako ďalší z jazykov strednej Európy, disponuje pre región Spiša kvalitnou a plnohodnotnou historickou terminologickou databázou, ktorú sme sa snažili (napríklad i v prípadoch toponymie) využiť. Anglický jazyk ju nemá. Vychádzali sme preto v jeho prípade z tézy, inak bohato praktizovanej napríklad na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti, podľa ktorej angličtina je „nová latinčina“. Veríme, že sa nám podarilo vyhnúť nebezpečenstvu, že z multietnickej ponuky kultúr Spiša uprednostňujeme jednu. Tak nemecké, ako i anglické texty boli verifikované po obsahovej i formálnej stránke poľskou stranou.

Na slovenskej strane sa na vedeckej recenzii jednotlivých materiálov zúčastnili Zuzana Lopat-

ková, Martin Homza, Miroslav Števík, František Žifčák a Peter Benka. Na poľskej strane to boli Jan Jacek Bruski, Piotr Krasny, Stanisław A. Sroka, Piotr Franaszek a Artur Patek. Všetci sa svojím spôsobom pričinili o skvalitnenie obsahovej a edičnej úrovne publikácie.

Poľská redakcia sa tiež pokúsila zjednotiť historické a súčasné názvoslovie osôb i geografických termínov, tak ako to predpokladala *Terra Scephusiensis*.

Redakcia